

श्री साई वा कसुधा

“मी कोण आहे? हा नश्वर देह एक दिवस मातींत मिळून जाईल. पंचप्राण वायुंत मिसळून जातील. पण गेलेली वेळ पुन्हां कधींहि येणार नाहीं. मी आज येथे आहे तर उद्धां दुसरीकडे निघून जाईल. मायेच्या शृंखलांनी मीहि बांधला गेलो आहे. परंतु मला स्वतःपेक्षां तुमची काळजी जास्त वाटते. या जगांत कांहींतरी सत्कृत्य करा. माझ्यापासून थोडे तरी अध्यापिक ज्ञान मिळविष्याचा प्रयत्न करा. अल्ला तुमचे भले करील आणि तुम्हांला सुख देईल.”

— श्रीसाईसचित्

श्रीसाईलीला

[शिरडी संस्थानचे अधिकृत मासिक]

वर्ष ४० वै]

मार्च १९६२

[अंक १२ वा]

: संपादक :

गो. वि. क्षीरसागर

वार्षिक वर्गणी रु. ५ (ट. ख. सह)

टे. नं. ६३३६१

: कार्यालय :

“साई निकेतन,” डॉ. आंबेडकर रोड, खोदादाद सर्कल जवळ, प्लॉट नं. ८०४
बी, दादर, मुंबई १४

प्रिय वाचक—

~~~~~

नाम महात्म्य किती मोठे आहे, तें तारक तसेंच आमच्या सान्या मनकामना पूर्ण करणारे कसें आहे, याची जाणीव आजवर सर्व संतांनीं करून दिली आहे व आजच्या काळांतील संतही ती जाणीव परोपरीने करून देत आहेत.

नामासारखें ईश प्रातीचें दुसरे कोणतेही सुलभ व सहज आचरण्यासारखें साधन नाही हें सर्वकाळीं सांगण्यांत येत असलें तरी पूर्ण संचिताशिवाय त्याची गोड लागणार नाही. हेही तितकेंच खरें आहे. साईंलीलेच्या प्रत्येक अंकांतून व विशेषतः गेल्या रांड अंकांत नाम महात्म्य कथन करण्यांत आलें आहे. परंतु त्यापासून जरूर तो बोध किती जणांनी घेतला असेल ? किती जणांस त्याचें महत्व पढलें असेल व महत्व पटून किती जणांनी त्याचें आचरण केलें असेल ?

वांत दोप कोणाला कोणी द्यावयाचा ? ज्याचा जसा कल असेल, जो तसें पूर्वसंचित वरोवर घेऊन आला असेल त्यालाच रामनामांत किंवा देवाचें नांव घेण्यांत गोडी वाटेल.

साईंबाबांनीं आपल्या भक्तांस उद्देशून ईशप्रातीचा हा सोपा मार्ग वेळोवेळीं परोपरीने दाखवून दिला आहे. आचरण करण्यास कोणालाहि कठीण वाढू नये, संसारांत वावरत असतां हंसत खेळत कोणीहि ज्या मार्गानें सहज व सरळ जावें असा सुलभ मार्ग साईंबाबांनीं भक्तजनापुढे ठेविला आहे.

जेथें रामनामाचें गर्जन । फिरे तेथें विष्णूचें सुदर्शन ।

करी कोटी विघांचें निर्दलिण । दीन संरक्षण नाम हैं ॥

किती सोप्या भाषेत बाबांनीं रामनामाचें महत्व सांगितलें आहे ! तुम्हीं सतत रामनाम वेत रहा; देवांच्या नांवाचा विसर केव्हांही पह्ऱू देऊ नका; मग देव तुमच्या अडीअडचणींत, संकटांत तुमच्या पाठीशीं राहून तुमचे रक्षण केल्याशिवाय रहाणार नाहीं. वाटेल तेवढे मोठे संकट येईना का आणि तुमच्या सभोंवार विष्णूचें संकट निवारक व संकटांचा चक्काचूर करून टाकणारे सुदर्शन फिरत असतां संकटे तुमच्याकडे डुंकूनही पाहूं शकणार नाहींत.

संकटांना किंवा परचक्राला सामना देण्यासाठीं बड्या लोकांजवळ नानाप्रकारची राधनें, संपत्ती व शस्त्राखें असतात. विचान्या गोरगरिबांजवळ काय असतें ? परंतु त्यामुळे त्यांनीं हताश किंवा बापूडवाणे होण्याचें मुळींच कारण नाहीं. नामसंकीर्तन हें अत्यंत सुलभ साधन त्यांना विनासायासें जवळ करतां येतें. त्याला मिठी मारावी, त्याला आपल्या पकडींत पूर्णपणे धरावें व संकटपार होऊन जावें.

मात्र तुमच्यापाशीं ‘अनन्यता’ पाहिजे. व्याकुळता पाहिजे. आंतरिकता पाहिजे. त्या नामस्मरणांत तुम्हीं आपलें सर्वस्व ओतलें असलें पाहिजे. अश्रुजलाने सिंचन क्षालेलें, अंतरंगाच्या देठापासून जन्मलेलें असें तें नामसंकीर्तन पाहिजे. आणि मग तूं माझा आणि मी तुझा ! मग तुझ्या माझ्यांत भेदभावच रहाणार नाहीं.

तूं मजकडे अनन्य पाहीं । पाहीन तुजकडे तैसाच मीही ।

माइया गुरुनै अन्य काहीं । शिकविलै नाहींच मजलागीं ॥

गुरुने आणखी यापरतें दुसरें काय शिकवायचे? हाच तर महा गुरुमंत्र झाला.
 ‘तूं मजकडे अनन्य पाहीं’ माझ्याठार्यी तूं तळीन होऊन जा, रात्रंदिवस माझाच
 तुला ध्यास लागून राहूं दे. तुझ्या स्मरणाविणे अन्य कांहीं ठाऊक नाहीं. केवळ
 तुझ्याच नांवाचे वेड!

तुकोबारायांनी काय केले? त्यांना विठोबा केव्हां व कसा भेटला? तुकोबा त्याच्यासाठी वेढा झाला तेव्हां. तुकोबा अनन्य भावे त्याच्याकडे पाहूं लागला तेव्हां.

काय तें तुकोबाचें भाग्य ! त्यांनी अनन्यभावें विठोबा आळविला आणि विठोबा सर्वस्वीं त्याचा झाला !

ऐसे भाग्य कधीं लहाता होईं न । अवघें देखे जन ब्राह्मरूप ॥

सर्वीत परमेश्वर पहाण्याची ही किमया तुकोबानीं साध्य करून घेतली होती. सर्व प्राणीमात्रांत तुम्हांला भगवंत दिसूं लागला म्हणजे तुम्हीं जन्मा आलियाचें सार्थक केलें असें होईल. त्यासाठींच तर हा मनुष्य जन्म प्राप्त झालेला आहे.

या अंकीं ‘सर्वभूतीं परमेश्वर’ हा या विषयावरील एक छोटा लेख प्रसिद्ध होत आहे. वाचकांनी या हष्टीनें त्या लेखाकडे जरुर लक्ष पुरवावें अशी विनंती आहे.

—संपादक

लहान मुलांच्या आंकडीवर

जुने आणि प्रसिद्ध औषध

— 1 —

जयकर्स चिल्ड्रन्स कन्वॉलशन् रेमेडी

→ ←

सोल प्रो. जयकर ब्रदर्स, ६६, मरीन ड्राईव, मुंबई १.

: स्टॉकिस्ट :

कांचनलाल वाडीलाल कं. — दवाबझार, मुंबई २.

समुद्रावर तरंगणारे जहाज

श्रीरामकृष्णांचीं बोध वचने म्हणजे प्रत्येकानें जीवन सुंदर व उम्रत बनविण्यासाठीं जै जै करणे जखर आहे त्यासंबंधीची शिकवण. श्री. राजगोपाळाचारी यांनी त्यांना चढविलेला साज प्रत्येकाच्या अंतराचा ठाव घेणारा आहे.

बोट पाण्यावर तरंगत असते. त्या बोटींत पाण्याचा प्रवेश होऊं देतां कामां नये. जर का पाणी अंत शिरले तर बोट बुडण्याच्या पंथाला लागेल. या संसारांत जे भक्त वावरतात त्यांचेही तसेच आहे. संसारांत राहून त्यापासून अलित रहातां आले पाहिजे. संसाराच्या व्यापांत मन गुरफून जातां कामां नये. संसारांतील व्यापांनी मन व्यापले म्हणजे मग काय राहिले? मग मन संसाराच्या चिखलांतच रुतून बसेल.

कौटुंबिक जीवन धालवा. त्याचा कंटाळा करू नका. यहस्थाश्रमीं या नात्यानें आपलीं कर्तव्ये पालन करा; परंतु परमेश्वराची आठवण सदैव ठेवा. त्याचा विसर पहुं दऊं नका. संसाराच्या कामाकाजांत गुंतलेले नसाल त्यावेळीं ईश्वरचरणीं मन स्थिर करा. त्याच्याठार्यीं मन एकाग्र होऊं घ्या.

घर कामासाठी ठेवलेली दाईं आपल्या मालकिणीच्या बाळास दूध पाजते व मोठ्या प्रेमानें त्याला वाढविते, त्याचें संगोपन करते. जणूं काय आपलेच मूल आहे अशा भावनेने ती वागत असते. त्या बाळासंबंधीचे आपले कर्तव्य ती बजावीत असते. हे मूल आपले नाहीं. तै लहानाचे मोठे होईल तेव्हां मला विचारणारही नाहीं या गोष्टीची जाणीव तिला असते. त्या मुलाशीं माझा संबंध म्हणजे दूध पाजण्यापुरता हे कां तिला समजत नसते. जो खरा भक्त आहे त्यानेहि असेच वागले पाहिजे. ती दाईं ज्याप्रमाणे बाळाशीं वागते तशाच रीतीने भक्तानें आपले कौटुंबिक जीवन धालवावे.

ज्या घरांत ती दाईं वावरत असते, त्या घराला ती ‘आमचे घर’ असै जेव्हां म्हणते तेव्हां तिच्या अंतःकरणांत भावना कोणती वरै असते? तिचे स्वतःचे घर त्या गावांत कुठें तरी दुसरीकडे असते. तीं त्या (मालकिणीच्या घरांत) कामाधामासाठीं आलेली असते. मालकिणीच्या घराला ती ‘माझे घर’ म्हणते तिच्या बाळाला कडेवर घेऊन ‘माझ्या लाडक्या’ म्हणून त्याला संबोधते; माझा गोपाळ भारी खट्याळ आहे; माझा गोपाळ भुकेला आहे. असै त्या बाळाला प्रेमानें म्हणते. त्याला कुरवाळते.

X

X

X

तुमचें घर हें देवाचें घर आहे. त्या घराचा मालक परमेश्वर आहे या जाणीविने तुम्हां आपले कौटुंबिक जीवन घालवा. तो विचार तुमच्या अंतःकरणांत एकदा बद्धमूळ शाला म्हणजे तुमच्या मनाला तैच कायमचें वलण लागेल. कौटुंबिक जीवनात काल कंठीत असतां जे कोणी भगवंताच्या चरणकमलांपर्यंत जाऊ इच्छितात त्यांची गत किल्ल्यांतील भिंतीमार्गे राहून लढणाऱ्या सैनिकांप्रमाणे असते आणि जे संसार सोहून देवाप्रत पोहोचुं इच्छितात त्यांची गत उघड्या मैदानावर लढणाऱ्या सैनिकांप्रमाणे असते. दोन्ही प्रकारचे सैनिक या हष्टीने चांगलेच असतात. किल्लशाच्या आंत आडोशाला राहून जे लढतात त्यांना आडोशाचा फायदा मिळत असतो. त्यांत चूक कांहीच नाहीं.

उघड्या मैदानावर लढाई करण्यापूर्वी सैनिक आपल्या बंदुकीने नेम मारण्याचा सराव करीत असतात हें आपण पाहिले असेलच. त्याचप्रमाणे कौटुंबिक जीवन ही अलिसपणाचें शिक्षण घेण्याची शाळाच आहे म्हणा ना. कुटुंबांत राहून तुमचा एक मोठा फायदा होत असतो. कोणता? त्यामुळे तुम्हांला दुसऱ्यासाठी त्याग करण्याची शिकवण मिळते व कौटुंबिक सुखसोरीचाहि फायदा घेतां येतो. तुमच्या मनाचे सामर्थ्य व पावित्र्य वाढविण्याची ती एक व्यायाम शाळा आहे असें माना.

आपल्या वडिलांबरोबर किंवा बायकोबरोबर भांडण करून तुम्हा संसाराचा त्याग करून सुन्यास घ्याल तर तो खरा संन्यास म्हणतां येणार नाहीं. तो द्राक्षे आंबट स्वरूपाचा सुन्यास म्हणतां येईल. तो फार काळ टिकूं शकणार नाहीं. थोळ्याच कालावधीत त्याला पुन्हा संसाराची आठवण होईल व तो पुन्हा संसारांत दाखल होऊन संसारसुख भोगुं लागेल.

त्याच सुन्याशांचा संसार त्यागासून फायदा होईल की, ज्यांनी संसारांतील आपलीं कर्तव्ये योग्य प्रकारे पार पाढलेलीं असतील व तीहि ही ईश्वरी आशा या भावनेने पार पाडिली असतील. ही भगवंताची सेवा या भावनेने पार पाढलीं असतील आणि अशा रीतीने ज्यांची अंतःकरणे पावित्र्यपूर्ण बनलेली असतील. अशा परिस्थितीत जे संसारांतून निवृत्त होतात त्यांना परत संसारकडे वळावें असें वाटणार नाहीं. अशा भक्तांनाच जे जे दिसतें ते ते भगवंताचें रूप आहे या सत्याचा अविकार शालेला असतो.

एका गांवांत एक विश्रांतिगृह होते. तेथें संन्याशीं, बैरागी जाऊन अन्न ग्रहण करीत असत. एके दिवशीं भिक्षादेहि करीत गांवांतून फिरत असतां एका संन्याशानें एक जमीनदार आपल्या चाकरास झोडपीत असल्याचें पाहिले. त्या संन्याशासु त्या चाकराची दया आली. तो जमीनदाराजवळ गेला व त्याच्या हातापायां पहून केविलवाण्या स्वरांत म्हणाला, “बाबारे ! काय करतो आहेस हैं ! कृपा करून हैं झोडपणे आतां बंद कर. देव तुला धन्यवाद देईल.”

जमीनदार जास्तच चिडला, त्यानें त्या चाकराला सोडले व तो संन्याशासुच झोडपूळा गेला. कुठपर्यंत ? जमीनीवर बेशुद्ध होऊन पडेपर्यंत ! कांहीं वेळानें राग नांत झाल्यानंतर जमीनदार आपल्या घरांत जाऊन वसला.

त्या वाटेने कांहीं लोक चालले होते. त्यानीं संन्यासी जमीनीवर बेशुद्धावस्थेत पशलेला पाहून व त्याची दया येऊन विश्रांतिगृहांत जाऊन तेथें असुलेल्या इतर संन्यासीं वंधुंना त्यासंबंधीं खबर दिली. त्यानुळे कांहीं संन्यासी धांवत धांवत तेथें आले. बेशुद्ध पडलेल्या आपल्या वंधूला उचलून घेऊन ते विश्रांतिगृहांत गेले. तेथें गेल्यानंतर त्याच्या मस्तकावर थंड पाणी शिंपहून त्याला शुद्धि आणण्यांत आली. त्यांच्यापैकी एकानें त्याला दूध प्यायला दिले. कांहीं वेळानें तो संन्यासी चांगला शुद्धीवर आला. तेव्हां तेथील एका संन्याशानें त्याला विचारले, “बंधू ! तुं मला ओळखलं का रे ? ”

“होय; कां नाहीं ओळखणार ? तुं प्रथम मला झोडपलेंस आणि आतां माझ्या तोंडांत दूध ओतीत आहेस ! ” त्यानें उत्तर दिले.

त्या संन्याशानें खरें शान संपादन केले होते. आपणांस झोडपणारा माणूस व शुद्धीवर आणून दूध पाजणारा माणूस दोन्ही त्याला सारखेच वाटले ! चांगले आणि वाईट, सुख आणि दुःख हीं काय आहेत ? हे सारे ईश्वराचे खेळ आहेत.

सत्यासारखा परमश्रेष्ठ धर्म नाहीं. असत्यासारखें भयंकर पातक दुसरें कोणतेहि नसेल. गंगाजळासारखें पवित्र जळ दुसरें कोणतेहि नाहीं आणि केशवासारखा दुसरा देव श्रेष्ठ नाहीं.

— ब्रह्मवैवर्त —

तो आमचा अंतरात्मा आहे

ईश्वर आमच्या सन्निध असून आम्हीं त्याला दुराचलेले आहोत. तो कुठे नाहीं? तो सर्वव्यापी आहे. परंतु आजवर त्याचे यथातथ्य स्वरूप कोणालाही वर्णन करतां आले नाहीं; आणि ते येणे अशक्य आहे. तोच आम्हीं जाणून घ्यावयाचा आहे.

या जगांत आपण जें जें कांहीं पढातो त्याच्या मार्गे भगवत् शक्ति वास करीत असते. त्या शक्तीचे संपूर्णपणे वर्णन आजवर कोणीही करूं शकला नाहीं. गेल्या पांच हजार किंवा त्याहीपेक्षां अधिक वर्षांचा काळ मार्गे पडला; परंतु या जगाचा चालक कोण, तो हें जग कसें चालवितो, त्याच्या या शक्तींतील गौच्य काय आहे याचे बरोबर वर्णन आजवर कोणीही करूं शकला नाहीं. असंख्य साधू संत व विद्वान तत्त्ववेते आले व गेले, परंतु ती शक्ति कशी आहे याची इतरांनां बरोबर जाणीव त्यांना करून देतां आलेली नाहीं. हें कार्य, हा शोध, युगानुयुरे चालू आहे आणि जोंवर चंद्रसूर्य प्रकाशत आहेत तोंवर हा शोध अखंड चालू राहील व तरीहि त्या स्वरूपाचे यथातथ्य रेखाटण कोणी करूं शकेल असें वाटत नाहीं. भगवंताचे स्वरूप जसें आहे तसें ते कोणाच्यानेहि वर्णवणार नाहीं. त्याचे चित्र काढतां येणार नाहीं. त्याचा तो रंगिनिरंगीपणा, त्याची ती दिव्य प्रभा, त्याचा तो मोहक सुगंध आजवर एकहि चित्रकार चित्रं शकलेला नाहीं.

युरोपांत लिओनाडों या नावाचा प्रख्यात चित्रकार होऊन गेला, तो दैवीशक्तीने परिपूर्ण असा चित्रकार होता. त्यानें आपल्या ईशाचीं अनेक सुंदर चित्रे रंगविली आहेत, त्यांचे सौंदर्य, त्या रंगांतील दिव्यत्व असामान्य आहे. परंतु त्यालाहि आपल्या प्रभूचे यथातथ्य चित्र रेखाटतां आलेले नाहीं. त्याचे चित्रणच करतां येणार नाहीं. जो या पृथ्वीतलावर व स्वर्गलोकांवर अधिराज्य चालवितो तो कोणाहि चितान्याच्या, कवीच्या किंवा लेखकाच्या आटोक्यांत आलेला नाहीं.

परंतु त्याचे दर्शन घूऱूं शकते. आजवर अनेकांनां त्याचे दर्शन घडले आहे. अनेकांस त्याच्या भास झालेला आहे. अनेकांस त्याची जाणीव झालेली आहे. त्याची प्रभा सर्वत्र फांकलेली आहे. लहानांतल्या लहान अणूरेणूतदि त्याचे वास्तव्य आहे. प्रचंड व महाप्रतापी अशा सूर्यनारायणांत तो आहे. पहांटेच्या प्रहरी जे रंगिनिरंगी दंव बिंदू पडतात त्यामध्ये तो आहे. मधु, मंजुल अशा दक्षिण वाच्यांत व पंथिमेच्या संहावातांतहि तो आहे.

ज्या ठिकाणीं अगदीं निरव, निस्तब्ध शांतता वास करीत असते तेथे जसा तो असतो त्याचप्रमाणे महाभयंकर व दणदणाट करीत येणाऱ्या वादळांतहि त्याचे वास्तव्य असते ! अग्नीच्या ज्वाळांत त्याचीच प्रभा फांकलेलीं असते व दुपारच्या कडक उन्हांतही ती प्रभा असते, मध्यरात्रीच्या कभिन्न काळोखांतहि काळै पांघरूण वेऊन तोच असतो.

आमच्या मेंदूला विचार करण्याची शक्ति कोणी दिली ? आमच्या डोळ्यांत जें तेज दिसतें तें कुठून बरें आलें ? ही त्याचीच किमया. आमच्या अंतःकरणांत त्याचा वावर आहे. मनाचे व्यापार व विचारांचे धागेदोरे तोच विणीत असतो.

आमचा आत्मा तोच आहे. आमची जीवनशक्ति त्याच्याशिवाय दुसरें काय आहे? प्रकाश जिकडे तिकडे फांकलेला दिसतो तो कोणामुळे? ती अशात चित्ताक्ति आहे. ती अगम्य असली तरी प्रयत्नांतीं पहातां येते व ती प्रत्येकानें पहाण्यासाठीं घडपडावें हीच त्या शक्तीची अपेक्षा असते. त्यानें स्वतःवर घनदाट पडदा औढून घेतलेला आहे. तो आपणांस फाडतां आला पाहिजे. तो फाडल्याशिवाय, दूर केल्याशिवाय पलिकडे काय आहे तें दिसणार नाहीं.

ज्याला तें नयनरम्य रूप पहावयाचें असेल त्याला तें सहजासहजीं दिसूं शकत नाहीं. त्यासाठीं स्वतःला भाजून पोळून घेतलें पाहिजे. सर्वस्वावर पाणी सोडून त्याच्यागाठीं वेडें झालें पाहिजे. तन्मय बनलें पाहिजे. सर्वत्र ज्याचा वास, जो सर्वव्यापी तो मच्या आटोक्यांत सहजासहजीं येणार आहे का ?

सहस्ररक्षमीपेक्षांहि ज्याचें तेज प्रखर आहे त्या तेजाकडे सर्वसाधारण माणसें पाहूं शकतील का ? त्यांच्यानें त्या तेजाकडे पहावेल तरी का ? प्रखरसूर्यांकडे तुम्हीं पाहूं यकतां का ? त्यापेक्षांही कोट्यावधिपटीनें अधिक ज्याचें तेज तें कोण वरें पाहूं शकणार आहे ? आणि तो ढगांच्या मागें, समुद्रांत लपलेला असतो. त्याला शोधून काढावा शांगतो. तुमच्या अंतःकरणांत तो आहे. अंतःकरणाचे ठोके कोण पाडतो ?

परंतु जो कोणी त्याचा ध्यास घेतो, जो सदासर्वकाळ त्याच्याच मार्गे लागलेला
 असतो त्याला तो दिसतो. इतरांना नाहीं. अनेकांनीं अनेक स्वरूपांत त्याला पाहिलें
 आहे. तो कोणाला झुळझुळ वहणाऱ्या पवित्र पाण्याच्या प्रवाहांत हग्गोचर
 त्याला आहे; कोणी त्याला नुकत्याच फुललेल्या सुंदर गुलाब पुष्पांत पाहिला
 आहे तर कोणाकोणाला नुकत्याच जन्मलेल्या बालकांत त्याची प्रतिमा दिसलेली
 आहे. अशा सर्व ठिकाणीं तो आहे. तो नाहीं असें या जगांत एकही स्थळ नाहीं;
 अशी एकही वस्तू नाहीं प्राचीन कळषी मुरींनीं त्याला पाहिलें. आणि त्याचें वर्णन
 त्यानीं ‘सर्वव्यापी’ असें करून ठेविलें आहे. साऱ्या जीवजंतूंच्या लहानांच्या व

मोठ्यांच्या हालचाली तोच घडवून आणतो. त्यांचीं जीवनसूत्रे तोच चालवित बसलेला असतो. त्याची नजर चौफेर असते. कोणीही त्या नजरेतून चुकत नाही. चुकतां येणारच नाही. आकाशातील चंद्र, सूर्य लहान मोठे तारे या या सर्वांच्या हालचालींचे तोच नियंत्रण करीत असतो. नदीनाळ्यांचे प्रवाह कोण बरे नियंत्रीत करतो ? त्यांना अथांग समुद्रांत कोण पाठवून देतों?

अशा त्यांच्या प्रतिमेचे वर्णन कोण करूं शकणार आहे ? त्याचे तेज, त्याचे प्रचंडत्व, त्याचे प्रेम, त्याची चतुराई यांचे वर्णन कोण बरे करूं शकणार आहे ?

मनुष्यप्राण्याला त्यानें ज्ञान दिलें आहे. अपरंपार दिलें आहे. तरी तेहि त्या शक्तीचे वर्णन करण्याच्या दृष्टीनें अपुरेच आहे.

ईश्वर आपण पाहूं शकतों व पाहूं शकतहि नाहीं. भक्तिबळानें जे त्यांच्याजवळ गेले त्यांना तो क्षणभर हश्यमान होतो आणि एकदम अहश्य होतो. इंद्रधनुष्यांतील सुंदर रंगांची छटा क्षणकाल दिसते न दिसते तोंच ती अहश्य होते. ज्या ऋषीमुनींनीं त्याचे भयंकर तेजस्वी स्वरूप पाहिलें त्या मुंगीतच ते गारद होऊन गेले ! वेदांनीं त्या स्वरूपाचे गुणगाण करून ठेविलें आहे. परंतु तेंसुद्धां त्यांना स्पष्टपणे करतां आलेले नाहीं. ती शक्तीच कोणाच्या वांद्यास आलेली नाहीं.

कसैं व कसलें हो वर्णन करणार ? त्यापेक्षां तोंड बंद करून स्वस्थ राहिलेले काय वाईट ? हाच मार्ग अनेकांनीं स्वीकारला आहे.

तो सारखा उद्योगांत असतो. मधमाशी कशी नेहमीं उद्योगांत असते आणि मधू मधूर मदाच्या रूपानें त्या उद्योगाचे फळ आपणांस चाखायला मिळतें नाहीं का ? सर्व प्राणिमात्रांत, कीड मुंगीतहि ज्याचे वास्तव्य आहे त्याची शक्ति तरी किती आश्रयकारक असली पाहिजे नाहीं का ?

तेव्हां कितीहि थोर तत्ववेत्ता असूं द्या. केवढाहि प्रतिभाशाली कवी असूं द्या ! केवढाहि मोठ्यांत मोठा विद्वान असूं द्या, चितारी असूं द्या. त्याचे वर्णन त्याचे यथातथ्य चित्रण कोणालाहि करतां येणार नाहीं अशा त्या भगवंताचे वास्तव्य आमच्याच ठारी आहे. तो आमचा अंतरात्मा आहे.

जीवनोपयोगी गीताशास्त्र

—संत विनोबा भावे

कोणताही अडचणीचा प्रश्न पुढे आला असतां गीतेच्या तत्व-ज्ञानानें त्या अडचणीतून आपण सहीसलामत बाहेर पड्डू शकतो. असें आहे जीवनोपयोगी गीता शास्त्र. आजवर अनेकांनी त्याचे गोडवे गाईले व त्यांतील मर्म सांगण्याचा प्रयत्न केला; परंतु संत विनोबा यांची, तें थोर तत्वज्ञान सुलभतेनें मानवाच्या गळी उत्तरविण्याची पद्धत कांहीं आगळीच आहे.

ठ्या सांनी आपल्या जीवनाचें सार भगवद्गीतेत ओतलें आहे. व्यासांनी विस्तार-पूर्वक इतर लिखाण पुष्कळ लिहिलें आहे. महाभारताची संहिता लाख सवालाख आहे. संस्कृतांत ‘व्यास’ या शब्दाचा अर्थच मुळी ‘विस्तार’ असा ज्ञाला आहे. परंतु भगवद्गीतेत विस्तार करण्याची त्यांची वृत्ति नाही. भूमितीमध्यें युक्तिडनें जशी तत्वें सांगून दिलीं, सिद्धान्त सांगून दिले, त्याप्रमाणे जीवनाला उपयोगी अशी तत्वें व्यासदेव नमूद करून राहिले आहेत. भगवद्गीतेत विशेष चर्चा नाही. विस्तार पसारा कांहीं नाही. याचें मुख्य कारण असें की गीतेमध्यें ज्या वस्तु मांडल्या आहेत त्या जीवनामध्यें प्रत्येकाला पडताळून पाहतां येणे शक्य आहे. त्या तशा पडताळून घ्यावयासाठीं तांगितल्या आहेत, जीवनाला उपयोगी जेवढ्या वस्तु, तेवढ्याच गीतेत सांगितल्या आहेत. सांगावयाचा उद्देश तेवढाच होता म्हणून थोडक्यांत तस्वें नमूद करून व्यासांनी संतोष मानला आहे. या त्यांच्या संतोषवृत्तींत सत्यावर व आत्मानुभवावर असलेला त्यांचा महान् विश्वास आपणांस दिसून येतो. जी वस्तु सत्य आहे तिच्या मंडनासाठीं विशेष युक्ति वापरण्याची आवश्यकता नाहीं.

गीतेचे महत्व

आपण गीतेकडे पाहून राहिलों आहोत. त्यांतील मुख्य उद्देश हाचकीं जीवनास ज्या ज्या वेळेस आपणांस मदतीची आवश्यकता भासेल त्या त्या वेळेस गीतेपासून ती मिळावी. अशी मदत आपणांस सदैव मिळण्यासारखी आहे. गीता हे जीवनोपयोगी शास्त्र आहे. म्हणूनच गीतेमध्यें स्वधर्माबर जोर दिला आहे. मनुष्याच्या जीवनाचा मोठा पाया स्वधर्मचिरण करणें हा आहे. सर्व इमारत या स्वधर्माचिरणरूप पायाबर उभारावयाची आहे. हा पाया जितका भक्तम होईल तेवढी इमारत टिकाव

घरील. या स्वधर्माचरणाला गीता ‘कर्म’ म्हणते. या स्वधर्माचरणरूपकर्माभोवर्ती पुष्कळ वस्तु उभ्या केलेल्या अहित. त्यांच्या रक्षणासाठी अनेक विकम्भे रचिलीं आहेत. स्वधर्माचरण सजविण्यासाठी, तें साजरे सुंदर करण्यासाठी, तें सफळ करण्यासाठी, ज्या ज्या मदतीची अपेक्षा असेल ती ती सर्व मदत, तो तो सर्व पाठपुरावा या स्वधर्माचरणरूप कर्माला देणे जरूर आहे. म्हणून आतांपर्यंत आपण पुष्कळ वस्तु पाहिल्या. त्यांतील बज्याचशा वस्तु भक्तीच्या स्वरूपाच्या होत्या. आज तेशाच्या अध्यायांत जी वस्तु पहावयाची आहे तीहि स्वधर्माचरणास फार उपयोगी आहे. ही वस्तु विचाराच्या बाजूची आहे.

हा उलटा पंथ

स्वधर्माचरण करणारानें फळाचा त्याग करावा ही प्रधान गोष्ट गीतेत सर्वंत्र सांगितली आहे. कर्म करावें व त्याचें फळ टाकावें. झाडास पौणी घालावें, त्याला वाढवावें; परंतु त्याच्या छायेची, फुलाची, फळाची स्वतःसाठीं अपेक्षा ठेवूं नये. असा हा स्वधर्माचरणरूप कर्मयोग आहे. कर्मयोग म्हणजे केवळ कर्म करणे एवढाच अर्थ नाहीं. कर्म या सृष्टींत सर्वंत्र चाललेच आहे. तें सांगण्याची जरूरी नाहीं. परंतु स्वधर्माचरणरूप कर्म-नुसतें कर्म नव्हे—नीट करून त्याचें फळ सोडणे, हें बोलावयास सोपें, समजावयास सोपें असेल; परंतु आचरण्यास कठीण आहे. कारण कायांला प्रेरकशक्तिच भुळीं फलवासना मानलेली आहे. फलवासन सोहून कर्म करणे हा उलटा पंथ आहे. व्यवहारांतील, संसारांतील, जें वागणे आहे त्याच्या विपरीत ही करणी आहे. जो कोणी पुष्कळ कर्म करतो त्याच्या जीवनांत गीतेतील कर्मयोग आहे, असें बरेच वेळां आपण म्हणतों. पुष्कळ कर्म करणाऱ्याचें जीवन कर्मयोगमय आहे असें आपण बोलतों. परंतु हा प्रयोग भाषेच्या ढिलाईनें आपण करतों. गीतेच्या व्याख्येप्रमाणे हा कर्मयोग नाहीं. लाखों कर्म करणाऱ्यांमध्ये, नुसतें कर्मच नव्हे तर स्वधर्माचरणरूप कर्म करणाऱ्या लाखों लोकांमध्येहि, गीतेतील कर्मयोग आचरणारा एखादाच सांपडणार. कर्मयोगाच्या सूक्ष्म व खन्या अर्थांने पाहिले तर असा संपूर्ण कर्मयोगी आढळणे विरळा. कर्म करणे व त्याचें फळ टाकणे ही वस्तु केवळ असामान्य आहे. गीतेत आतांपर्यंत हेच पृथक्करण मांडलें आहे.

टरफल बाजूला सारावयाचे

त्या पृथक्करणालाच उपयोगी असें दुसरे एक पृथक्करण या तेराव्या अध्यायांत सांगितले आहे. कर्म करावै व फलाची आसक्ति सोडावी हे जे पृथक्करण, त्याला उपयोगी असें दुसरे महान् पृथक्करण ‘देह वा आत्मा’ यांचे. हे पृथक्करण या तेराव्या अध्यायांत केले आहे. डोळ्यांनी आपण रूप पाहतो. त्या रूपाला आपण मूर्ति, आकार, देह, म्हणतो. बाह्य मूर्तींचा परिचय जरी डोळ्यांनी झाला तरी

वस्तुच्या अंतरांतहि आपणांस प्रवेश करावा लागलो. फळाचें टरफल काढून आंतील गर चाखावा लागतो. नारळ जरी झाला तरी तो फोडून आंत काय आहे तें पहाव्यें लागतें. फणसाला वरून कांटे दिसले तरी आंत सुंदर व रसाळ गरे असतात, स्वतःकडे पहावयाचें असो किंवा दुसऱ्याकडे पहावयाचें असो, हें आंतील व बाहेरील पृथक्करण करणे अवश्य असते. टरफल बाजूस सारावयाचें याचा अर्थ काय? याचा अर्थ असा की प्रत्येक वस्तुचें बाह्यरूप व आंतील गाभा यांचें पृथक्करण करावयाचें. बाह्य देह व आंतील आत्मा, याप्रमाणे प्रत्येक वस्तुचें दुहेरी रूप आहे. कर्मामध्येहि असेंच. बाहेरचें फळ हा कर्माचा देह आहे, व कर्मामुळे जीं चित्तशुद्धि होते ती त्या कर्माचा आत्मा आहे. स्वधर्माचरणाचें बाहेरचें फळ असा जो हा देह टाकावा, व आंतील चित्तशुद्धिरूप सारभूत, जो आत्मा त्याचा स्वीकार करावा, तो जीवीं धरावा. याप्रमाणे पहावयाची संवय, दूर करून प्रत्येक वस्तुतील सार घेण्याची सारग्राही दृष्टी, आपण लावून घेतली पाहिजे. डोळ्यांना, मनाला, विचाराला, अशा प्रकारचें शिक्षण, अशी संवय, असा अभ्यास, आपण लावून दिला पाहिजे. दरेक ठिकाणी देह अलग करावा व आत्म्याची पूजा करावी.

शिक्षणांतील दोष

सारग्राही दृष्टी ठेवण्याचा विचार फार महत्वाचा आहे. बालपणापासून जर ही संवय लावली तर किती बरें होईल! हा विषय पचनीं पाढण्यासारखा आहे, ही दृष्टी घेण्यासारखी आहे. पुष्कळांना असें वाटतें कीं अध्यात्मविद्येचा जीवनाशीं कांहीं संबंध नाहीं. असा संबंध असला तरी नसावा असेंहि कित्येकांना वाटतें. देहापासून आत्मा अलग करावा हें शिक्षण बाळपणापासून देण्याची जर योजना करण्यांत आली तर फार आनंदाची गोष्ट होणार आहे. हा शिक्षणाचा विषय आहे. हल्दीं कुशिक्षणानें फार वाईट संस्कार होउन राहिले आहेत. ‘केवळ देहरूप मी आहे,’ यांतून हें शिक्षण आपणांस बाहेर आणीतच नाहीं. सर्व देहाचेच चोचले चालले आहेत. इतके देहाचे चोचले करूनहि त्या देहाला जें स्वरूप आलें पाहिजे, जें स्वरूप दिलें पाहिजे, तें कोठें दिसत नाहीं तें नाहींच. या देहाची अशी ही वृथा पूजा चालली आहे. आत्म्याच्या गोडीकडे लक्ष्यच नाहीं. शिक्षणामुळे अशी ही स्थिति झालेली आहे. देहाचे देव्हारे मांडावयाचा अभ्यास रात्रिंदिवस शिकविला जात आहे.

अगदीं लहानपणापासून या देह-देवाची पूजा-अर्चा करण्याचें शिक्षण देण्यास आरंभ होतो. जरा कोठें पायाला ठेंच लागली तर माती टाकली कीं भागेल. मुलाचें एवढ्यावराहि भागते. किंवा माती टाकण्याचीहि त्याला जरूर भासत नाहीं. जरा खरचटलें तर त्याची तो चिंताहि करणार नाहीं. परंतु त्या मुलाचा जो वाली आहे, पालक आहे, त्याचें चालत नाहीं, तो मुलाला जवळ घेईल, ‘कसें रे आहे, किती लागलें, बरेंच

लागलें वाटते, रक्क निधालें' असें सुरुं करून तो मुलगा रडत नसला तर त्याला रडावयाला लावील, न रडणाऱ्या मुलास रडावयास लावण्याचीं जी ही लक्षणे त्याला काय म्हणावै? उड्या मारूं नको, खेळूं नको, तुला लागेल, खरचटेल, असलें एक बाजूचै, फक्क देहाकडे पहाण्याचै, शिक्षण देण्यांत येते.

हा वृथा आरोप कां ?

बाळाचै कौतुक करावयाचै तेहि फक्त देहाच्या बाजूँने. त्याची निंदा करावयाची तीहि देहाच्याच बाजूऱ्या. ‘काय रे शेंबड्या’ असें त्याला म्हणतात. त्या मुलावर तो केवढा आघात होतो ! केवढा मिथ्या आरोप आहे तो ! शेंबूड आहे ही गोष्ट खरी व तो दूर केला पाहिजे हीहि गोष्ट खरी. परंतु तो सहज दूर न करतां त्या मुलावर केवढा आघाताचा प्रयोग करण्यांत येतो ! त्या मुलाला तो आघात सहन होत नाहीं. त्याला खेद होतो. त्या मुलाच्या अंतरंगांत, आत्म्यांत, स्वच्छता, निर्मलता, भरलेली असतां, हा केवढा विचान्यावर वृथा आरोप ! वास्तविक तो मुलगा शेंबडा नाहीं. जो अत्यंत सुंदर, मधुर, पवित्र, प्रिय परमात्मा, तो तो आहे. त्याचा अंश त्याच्या ठिकाणी आहे. परंतु त्याला म्हणतात ‘शेंबडा.’ त्या शेंबडाशीं त्याचा एवढा काय संबंध आहे ? त्या मुलाला हे कळतहि नाहीं. अशी त्याची स्थिति असते म्हणून तो आघात त्याला सहन होत नाहीं. त्याच्या चित्तांत क्षोम उत्पन्न होतो व क्षोम उत्पन्न झाला म्हणजे सुधारणा होत नाहीं. त्याला नीट समजावून स्वच्छ केले पाहिजे.

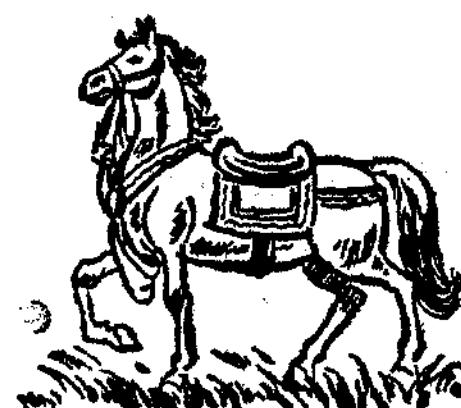
यांच्या उलट कृति करून आपण त्या मुलाच्या मनावर तुं देह आहेस हैं ठसवितों. शिक्षणशास्त्रांत हा महत्त्वाचा सिद्धान्त मानला पाहिजे. मी ज्याला शिकवून राहिलों आहे तो सर्वांगसुंदर आहे अशी गुरुला भावना हवी. गणित चुकला तर तोंडांत मारतात. त्याच्या तोंडांत मारणे आणि गणित चुकणे याचा संबंध काय? शाळेंत उशीरा आला तर थोबाडींत देतात. त्याच्या तोंडांत मारल्यामुळे त्याच्या गालावरच्या रक्काचें अभिसरण जोराने व्हावयासा लागतें म्हणून काय तो लवकर येईल? तें अभिसरण किती वाजले तें सांगेल असें कांहीं आहे काय? वास्तविक त्या मारण्याने त्या मुलाची पशुवृत्ति मी वाढवून राहिलों आहे. हा देह म्हणजे तूं, ही भावना पक्की करीत आहें. त्याचें जीवन धास्तीवर उमें केलें जात आहे. वास्तविक सुधारणा जर व्हावयाची असेल तर ती अशा जबरदस्तीनें, देहासक्ति वाढवून, कधींहि होणार नाहीं. देहाहून मी वेगळा आहें हैं जेव्हां मला सुमजेल तेव्हां मला सुधारणा करतां येईल.

देह है साधन

देहांत किंवा मनांत असलेल्या दोषांची जाणीव असणे कांहीं वाईट नाही.

त्यानें ते दोष दूर करण्यासाठीं मदत मिळते. परंतु मी म्हणजे देह नव्हे, हैं स्पष्ट कळलें पाहिजे. ‘मी’ जो आहे तो या देहापासून अगदीं भिन्न, अत्यंत सुंदर, सौज्ज्वल, पवित्र, अव्यंग असा आह. स्वतःचे दोष सुधारण्यासाठीं जो आत्मपरीक्षण करतो तो तरी देहाला स्वतःपासून अलग पाछूनच आत्मपरीक्षण करतो. कोणी आपला दोष दाखविला तर त्याचा राग येत नाहीं. राग न येतां, या शरीररूपी यंत्रांत दोष आहे कीं काय, याचा तो विचार करून दोष दूर करतो. जो देहाला स्वतःपासून अलग मानणार नाहीं त्याला सुधारणा करतांच येणार नाहीं. हा देह, हा गोटा, ही माती, म्हणजेच मी अशी ज्याची कल्पना असणार तो सुधारणा कशी करणार ? देह हैं एक मला मिळालेले साधन आहे, असें लक्षांत येईल तेव्हांच सुधारणा होईल. चरख्यांतील दोष कोणी दाखवला तर मला राग कां येतो ? दोष असला तर तो मी दूर करतो. तसेच या देहाचे आहे. जसें शेतीचे अवजार तसा हा देह. परमेश्वराच्या घरची शेती करण्याचे देह एक अवजार आहे. हैं अवजार बिघडलें तर त्यांत सुधारणा करावयास पाहिजेच. देह हा साधनरूपानें उभा आहे. या देहापासून अलग राहून दोषापासून मुक्त होण्याचा मी प्रयत्न केला पाहिजे. या देहरूपी साधनापासून मी निराळा आहे, मी स्वामी आहे, मालक आहें, या देहाला राबवून घेणारा त्याच्यापसून उक्कष्ट काम करून घेणारा आहे, लहानपणापासून अशी ही देहापासून अलग होण्याची वृत्ति शिकविली पाहिजे.

खेळाच्या बाहेर असलेला त्रयस्थ ज्याप्रमाणे खेळांतील गुणदोष चांगले पाहूं शकतो, त्याप्रमाणे देहमनोबुद्धिपासून अलग राहूनच आपणांस त्यांच्यांतील गुणदोष समजतील. एखादा मनुष्य म्हणतो, “हल्डी माझें स्मरण जरा विघडले आहे. याला काय उपाय करावा ?” मनुष्य जेव्हां असें म्हणतो तेव्हां त्या स्मरणशक्तीपासून तो निराळा आहे हें स्पष्टच होतें. तो म्हणतो, “माझी स्मरणशक्ति विघडली आहे.” म्हणजे त्याचें कांहीं तरी साधन, त्याचें हत्यार, विघडलेले असतें. कोणाचा मुलगा हरवतो, कोणाचें पुस्तक हरवतें, परंतु स्वतः कोणी हरवला आहे असें होत नाहीं. शेवटी मरणाचे घडीलाहि त्याचा देह सर्वतोपरी विघडलेला होतो, रद्दी होतो, परंतु तो स्वतः लेशमात्राहि आंतून विघडलेला नसतो. तो अव्यंग असतो, निरोगी असतो. ही वस्तु समजण्यासारखी आहे. आणि जर ही समजली तर बव्याचशा भानगडी मिटतील.

श्रीसार्वबाबांची शिकवण

म्हणजेच

चालते बोलते ईशावास्य

लेखक : द. शं. टिपणीस

लेखांक शेवटचा :

आमचे मित्र श्री. द. शं. टिपणीस यांनी अभ्यासपूर्वक व विचारपूर्वक लिहिलेल्या लेखमालेचा तिसरा व शेवटचा लेख या अंकांत प्रसिद्ध करण्यांत येत आहे. बाबांच्या शिकवणुकीचे स्पष्टीकरण त्यांनी उत्तमप्रकारे केले आहे. त्यांचे तिन्ही लेख आतां वाचकांच्या पुढे आहेत. आमच्या वाचकांनी ते समग्र पुन्हां एकवार वाचण्याची तसदीच्यावी अशी विनंती आहे.

— संपादक

मातृप्रेम वेढे असते असे आपण म्हणतो पण ते वेढ म्हणजे काय याची आपणास कल्पना नसते. ती येणास आपल्या ठिकाणी प्रथम मातृहृदय निर्माण झाले पाहिजे. अरे झाले तर मातृहृदयांतील वेदनांचा भाव आपण समजू शकू, सहानुभूति दाखवू शकू व दुःखाचे खरे सांत्वन करू शकू, संसारामध्ये पति-पत्नी, पिता-पुत्र भाऊ-बहिणी यांनी एकमेकांच्या जीवनांत प्रविष्ट होण्याची, दुसऱ्याच्या दृष्टीने वघण्याची, सहानुभूति बाळगण्याची कला हस्तगत केली तर घरोघरीचे संसार सोन्याचे होतील. यासाठी—

नसल्या लागा बोधा कांही। कोणीही कुठेही जातचि नाही।

नरास काय पशुपक्षांही। न करी कुणाही हडहड॥ अ. ११ ओ. १४१

कणानुवंधाचिया गाठी! भाग्ये आम्हा तुम्हां मेटी।

घरू परस्पर प्रेम पोटी। मुख संतुष्टी अनुभवू॥ अ. ११ ओ. १५०

हे बाबांचे बोल घ्यानी घ्यावे. एकमेकांनी एकमेकांवर हक्कवजावणी केल्यानेही ददर्शत्यता, भांडणतंटे या लोरीज संसारांत दुसरे कांही यिळक

राहणार नाहीच. संसारांतील आनंद नाहीसा होऊन मूळ ईश्वरत्त्वाचा बाघ येईल. असा संसार परमार्थ साधू शकणार नाही. संसार करून परमार्थ तेव्हांच साधेल, जेव्हां संसारांतील सर्व लहान थोर एकमेकांच्या जीवनांत प्रविष्ट होतील. संसार करून परमार्थ कसा साधावा हैं दाखविष्यासाठीच बाबांचा अवतार असल्यामुळे दुसऱ्याच्या जीवनांत प्रविष्ट होण्याचा उपदेश त्यांनी वेळोवेळी केला आहे. सहानुभूति, दया, क्षमा, शांति या गोष्टी या कार्मी अत्यंत उपयोगी आहेत. त्या आपल्या भक्तांनी आपल्या वागणुकीत आणण्याचा नित्य प्रयत्न करीत राहावें असें बाबांचें सांगणें आहे.

संसार करून परमार्थ कसा साधावा?

तर्खंडकर पलीनें एका भुकेल्या कुञ्च्याला व घाणेरळ्या हुकराला चतकोर माझी सहज घातली पण त्यामुळें बाबांचें पोट भरले व त्यांना समाधान वाटले. या घटने संबंधी बाबांनी तिला सांगितले की,

तू जेवू वैसतां द्वारीं येतां। पोटी क्षुधेची जया व्याकुलता॥

त्वा देखिले ज्या शाना अवचिता। मज एकात्मता तयासवें॥

तैसें सर्वांगीं माखला चिखलासी। देखिले त्वां जया सूकरासी।

भुकेने व्याकुल झालेलियासी। माझी तयासी एकात्मता॥

पाही भूत माझीं जो मज। तोच माझिया प्रीतीचा समज।

तरी तू मेदबुद्धिते त्यज। ऐसीच मज मजलार्गी॥ अ. ९ वो. १२६, १२७, १३०

जे आपल्यांत तेंच इतरत्र तेंच सर्वत्र हैं माहीत झाले की, आपल्याला जशी भूक लागते तशी इतरांनांही लागते, आपल्याला जसें दुःख होते, तसें इतरांनांही होते, संकटकाळीं लोकांनी आणणुसे सहानुभूति दाखवावी व मदत करावी ही जशी आपली अपेक्षा असते तशी इतराही आपल्याबद्दल अपेक्षा करीत असतात. या गोष्टी सहज ध्यानी येतील. दुःखाच्या व संकटान्यावेळी एकमेकांना एकमेकांच्या सहानुभूतिची व मदतीची विशेष गरज असते. अशा वेळीं दाखविलेले प्रेम व आपुलकी ही सरी माणुसकी आहे. आपल्या या अशा वागणुकीमुळे इतरांना जो आनंद व जे सुख मिळते तोच आनंद व तेंच सुख आपल्यालाही नकळत मिळते; कारण सर्वाना एकत्र ठेवणारे ईश्वरत्व बिनसांधी एकच एक आहे. त्यामुळे एके ठिकाणी उमटलेल्या भावसंदनाचा परिणाम तशीच मावस्पदणे दुसऱ्या ठिकाणी उमटण्यांत होत असतो. ही गोष्ट पुंडलीकरावांच्या चिवडा-प्रकरणांत बाबांनी स्पष्ट दाखवली आहे. शिर्डीहून नांदेड लांब आहे. पण तेथें असलेल्या श्रीबासुदेवानंद सरस्वतीची नारळ देण्याची इच्छा इतरांनी तो फोडून

त्वाम्याची ईच्छा दोन्हीही बाबांच्याच होत्या. जे बाबांच्या मनांत तेच श्रीबासुदेवांच्या मनांत.

त्वामीनी हुज दिघला नारळ । तोही माशाच संकल्प केवळ ।
माश्याच संकल्पे कुटले तें फळ । अभिमान निर्फळ कां घरिसी ॥ अ. ५१ ओ. १७६
तुला माझी घडावी भेटी । ऐसे जे आले माशिया पोटी ।
तेव्हांच नारळ त्रुक्षिया करणेपुटी । पडला ही गोष्ठी त्रिसत्य ॥ अ. ५१ ओ. १७९

असतील शितें तर ?

एकाच्या पायास कांटा बोंचला तर दुसऱ्यास रङ्ग आले पाहिजे, ह्यां आपल्या नित्याच्या म्हणण्यांत हाच अर्थ आहे. लहान गोंडस बालकाच्या आनंदी चेहऱ्यावर उमटलेले निर्वाज हास्य पाहिल्यावर तसें हास्य आपल्याही नकळत उमटतें, त्याच्या बालीश आनंदाशी आपणही बालीश आनंदानें खेळतो हा अनुभव सर्वांस आहेच, अशा प्रकारे आपण दुसऱ्यास दाखविलेली सहानुभूति, दया, क्षमा, शांति यांचा परिणाम जसा दुसऱ्यावर होतो तसा आपल्यावरही होतो. त्याच्या कल्याणावरोबर आपलेही कल्याण होते. अशा वागणूकीची अपेक्षां अडीअडचणीत व संकटकाळीं विशेष असरे, सुखांत व आनंदांत तो आपल्यावरोबर लुटण्यास पायलर्चे पनास मिळतात. असतील शितें तर मिळतील भुतें हा रोजचा अनुभव आहेच. परंतु नसतील शितें तर मिळतील भुते असें जेव्हां होईल तेव्हांच मानव खरा सुखी होईल. म्हेग ज्ञाल्यास लोक धरेदारे सोहन जातात तसें लोक पडत्या काळांत आपल्याशी वागत असतात. आपले आसजन, गणगोत, मित्रवित्र सर्व पकून जातात, व निर्जनप्रदेशांत असल्यासारखी आपली स्थिति होते. अशा प्रकारची वागणूक ईशतत्वाविरुद्ध तसेंच मानवतेविरुद्ध असल्यासुलें तिचा बाबांनी इन्कार केला आहे. परंतु तो त्यांच्या विशिष्ट पदतीस अनुसरून. ‘नाही’ काय हे सांगण्यापेक्षां ‘होय’ काय हे सांगण्याची त्याची पदत होती. ‘होय’ समजलें की ‘नाही’ बदल निराळें सांगण्याची जरुरी नाही. म्हणून या बाबर्तीत बाबांची अशी आशा आहे—

आल्या गेल्याचा आदर करी । तृष्णिता जल भुकेल्या भाकरी ।

उघड्यास वल्ल कसाया ओसरी । देतों श्रीहरी तुष्टेल ॥ अ. १९ ओ. १४२

अन्न व पैशाची आसक्ति

आज माणसाला विशेष कशाची आसक्ति अगर तृष्णा असेल तर ती पैसा व अन्न यांची होय, पैकी पैसा ही नैसर्गिक गरज नसून कृत्रिम आहे. त्यासंबंधी बाबा कधीं फारसें बोलले नाहीत. परंतु अन्नदानासंबंधी त्यांनी वेळोवेळी सांगितले

लाप्याची ईच्छा दोन्हीही बाबांच्याच होत्या, जे बाबांच्या मनांत तेच अभिकासुदेषांच्या मनांत.

त्वामीनी दुज दिघला नारळ । तोही माझाच संकल्प केवळ ।
माझ्याच संकल्पे कुटले ते फळ । अभिमान निर्फळ कां धरिसी ॥ अ. ५१ ओ. १७६
तुला माझी घडावी भेटी । ऐसे जे आले माझिया पोटी ।
तेव्हांच नारळ तुकिया करण्युटी । पडला ही गोष्ठी त्रिसत्य ॥ अ. ५१ ओ. १७९.

असतील शिरैं तर ?

एकाच्या पायास कांटा बोंचला तर दुसऱ्यास रहू आले पाहिजे, खां आपल्या नित्याच्या म्हणण्यांत हाच अर्थ आहे. लहान गोंडस बालकाच्या आनंदी चेहऱ्यावर उमटलेले निर्बांज हास्य पाहिल्यावर तसें हास्य आपल्याही नकळत उमटतें, त्याच्या बालीश आनंदाशी आपणही बालीश आनंदानें खेळतो हा अनुभव सर्वांस आहेच, अशा प्रकारे आपण दुसऱ्यास दाखविलेली सहानुभूति, दया, क्षमा, शांति यांचा परिणाम जसा दुसऱ्यांवर होतो तसा आपल्यावरही होतो. त्याच्या कल्याणावरोबर आपलेही कल्याण होते. अशा वागणूकीची अपेक्षां अडीअडचणीत व संकटकाळीं विशेष असते, सुखांत व आनंदांत तो आपल्यावरोबर लुटण्यास पायलीचे पन्नास मिळतात, असतील शिरैं तर मिळतील भुतें हा रोजचा अनुभव आहेच. परंतु नसतील शिरैं तर मिळतील भुते असें जेव्हां होईल तेव्हांच मानव खरा सुखी होईल, प्रेग शाल्यास लोक धरेदारे सोहून जातात तसें लोक पदत्या काळांत आपल्याशी वागत असतात. आपले आसजन, गणगोत, मित्रवित्र सर्व पक्लून जातात, व निंजनप्रदेशांत असल्यासारखी आपली स्थिति होते. अशा प्रकारची वागणूक ईशतत्वाविषद् तसेंच मानवतेविषद् असल्यासुलैं तिचा बाबांनी इन्कार केला आहे. परंतु तो त्यांच्या विशिष्ट पद्धतीस अनुसरून. ‘नाही’ काय हे सांगण्यापेक्षां ‘होय’ काय हे सांगण्याची त्याची पद्धत होती. ‘होय’ समजले की ‘नाही’ बदल निराळे सांगण्याची जसरी नाही. म्हणून या बाबरींत बाबांची अशी आशा आहे—

आल्या गेल्याचा आदर करी । तुषिता जल भुकेल्या भाकरी ।

उघड्यास वस्त्र वसाया ओसरी । देतों श्रीहरी तुष्टेल ॥ अ. १९ ओ. १४२

अन्न व पैशाची आसक्ति

आज माणसाला विशेष कशाची आसक्ति अगर तृष्णा असेल तर ती पैसा व अन्न यांची होय, पैकी पैसा ही नैसर्गिक गरज नसून कृत्रिम आहे. त्यासंबंधी बाबा कधीं फारसें बोलले नाहीत. परंतु अन्नदानासंबंधीं त्यांनी वेळोवेळीं सांगितले

आहे. तदानभूक या नैसर्गिक गरजा असल्यामुळे अन्नदान, जलदान यांचे विशेष पुण्यमहत्व आहे, अन्नाविना भुकेल्या माणसांचा आत्मा तब्बलकृत असतां त्याला अन्न देऊन संतुष्ट केल्यामुळे त्याच्या ठिकाणी निर्माण झालेले समाधान व आनंद पाहिल्यावर आपल्याही ठिकाणी समाधान व आनंद निर्माण होतो हे भुकेल्या माणसाचा तृप्तीचा ढँकर ऐकणाऱ्यांच्या अनुभवास घालेले असेल. एकाच्या आनंदामुळे दुसऱ्याचा आनंद वाढतो कारण आनंद व हास उंसर्गिक आहे. आनंद हा ईशाचा गुण असल्यामुळे व त्यांच्या विकासाच्या कायद्यांचा साहायकारी असल्यामुळे योग्य अन्नदानाच्यायोगे ईशाच्या कार्यास मदत केल्याचें ख्वतांच्या अध्यात्मिक प्रगतीस हातभार लावण्याचें अशी दोन्ही सत्कार्ये आपल साधतो. बाबाही ख्वतां अनेक वर्षे अन्नदान करीत होते हे सर्वश्रुतच आहे. अन्नदानांत ख्वकष असणे हे अधिक कल्याणकारी आहे हे त्यांच्या उदाहरणावरून सहज कम्हन येईल. अशाच प्रकारची आपल्याही भक्तांनी वागणूक ठेवावी, ही त्यांची ईच्छा पुढील ओर्नीत स्पष्ट आलेली आहे:—

क्षुधेने व्याकूल जयाचे प्राण | तयांस देती जे अन्नावदान |

माशिया मुखीच तें सूदिले जाण | सर्वंत्र प्रमाण मार्नी हैं ॥ अ. ४१ ओ. १०५

आनंदाचें महत्त्व

आनंद उत्साहवर्धक आहे. उत्साहामुळे कार्य करण्यास सामर्थ्य प्राप्त होते त्यामुळे प्रगति होते. यास्तव ज्यामुळे आनंद, उत्साह, आपला काय वा इतरचे काय नाहीसा होईल अशा गोर्धीचा विचार आपण करू नये वा सांगू नेही. उत्साहावर विरजन घालण्यांत कोणी पटाईत असेल तर ती माणसाची जीभ होते. कोणाला कुठे केवळां कसा न कळत ही नागीण दंश करील याचा नेम नसतो. यामुळे अध्यात्माच्या मार्गांतील प्रत्येक व्यक्तीने हिला सांभाळलेले पाहिजे. कटु बोलणे, छोडू बोलणे, घालून पाहून बोलणे यामुळे गैरसमज, हेवेदावे, मतसर आदी जहाल विषांचे निर्मिती होत असते. यांत कोणाचेहो कल्याण साधले जात नाही. त्यागावे तेंवे वैरी वर्मी | कोणास छेदू नये वर्मी | सदा निरत शुद्ध कर्मी | चित्त स्वधर्मी ठेवावे || अ. १९. ओ. २१७ कोणीही बोलबोलो शंमर | स्वयं नेदी कटु उत्तर | धरितां सहिष्णुता निरंतर | सुख अपार लाघेल || अ. १९. ओ. १४४. लेकी बोले सुने लागे याचा उपयोग करणे अनिष्ट आहे. कांहीं कारणामुळे करावयाचा. झाला तर तो कसा करवा यांचे प्रात्यक्षिक बाबांनी अनेक वेळां दिले आहे. त्याचीं उदाहरणे साईसत्त्वरित्रांत भावांचे जसें घावें तसें घ्यावें

नमुन्यादाखल एक दोन सांगतों. धरमशीचे दोप दाखविण्यासाठीं एक होते चंचल तुदी अशी गोष्टवजा इकीकर धरमशी देखत काका महाजन्मीना बाबांनी ऐका

वली; सपटणेकरांचा दोष त्यांना कळावा म्हणून त्यांचा पूर्ववृत्तांत त्यांच्या देखव एका घनगर बाईला बाबांनी सांगितला. सपटणेकरांनी तो ऐकला व काय समजायचे ते समजले, ही पदत बाबा मुज्जल वेळां वापरीत लेकी बोले सुने लागे यांतील 'लागे' बाबांनी काळून टाकून 'लेकी बोले सुने समजे' अशी नवी पदत त्यांनी अंगिकारली. मुद्दा इतकाच कांग लागट बोलणे हे सर्वस्वी त्याज्य होय. लागट करपलेले अन्न तोडांत कोण घालील ? कांग लागट फळे कोण खाईल ? अशाला विरोध हा होणारच. अशा बोलण्याने आपलेपणा कडवट फळे कोण खाईल ? अशाला विरोध हा होणारच. अशा बोलण्याने आपलेपणा तुदून बळेडे माजत असतात. अशा प्रकारची वागणूक ही एक प्रकारे आत्महत्याच आहे. अशा बोलण्याने आपण दुसऱ्याची प्रगती तर खुंटवीत असतों पण स्वताचीही खुंटवीत असतो. जे नाणे द्यावे त्याच नाण्यांत कर्म ते परत करीत असते. दुसऱ्याचा आनंद उत्साह नाहीसा करणाऱ्याच्या नशिर्वा शेवटी तेच येते. शब्द हें बुमरंग या हत्यारासारखे आहेत. फैकणाऱ्याडे पुन्हां ते परत येते. जीभेच्या कांडीं पेटीवर कहू, छची, निंदक शब्दांच्या काढथा येतात. जीभेच्या कांडीं पेटीवर कहू, छची, निंदक शब्दांच्या काढथा उजळून त्या इतरतः वेफिकीरपणे केकीत जाणारा माणुस जगांत आग पसरविण्या-खोरीज दुसरे कांडीं चांगले करू शकणार नाही म्हणून अशा बोलण्याचा बाबांनी-खोरीज कांडीं चांगले करू शकणार नाही म्हणून अशा बोलण्याचा बाबांनी-पहा त्या जिभेला काय गोडीं। जनालोकांची निष्ठा चिवडी। बंधू स्वजनावर चडफडी। यथेष्ट केडी निज होस ॥ अ. १९ ओ. २०५ अशा कडक शब्दांत घिकार केला आहे. माझे भक्त कोणाला वेडेवांकडे बोलेले तर त्याचा मला त्रास होतो असे ते म्हणत. दुम्हीं कोणास बोलतां उणे। मजला तात्काळ येते दुखणे... ॥ अ. ४३ ओ. ११०

बाबा कितीदां सांगून गेले । कोणी कोणास छन्ही बोलले ।

आने माझेच वर्म काढिले। जिव्हारी खोचले मज जाण ॥

केसी कोणासी दर्बर्चे वाहिले | तेण मजला वाळाळ दखणे आणिले |

કે તેણે કે ખેણે સોશિતે । તેણે મહે વાસ્તવિકે વર્ણકાળ ॥ અ ૫૫ બ્રો ૧૧૨ ૧૯૬

તच જણ ત ધ્વન ચાચળ

मानवां मानवांतील भेद देश-परिस्थितीमुळे निर्माण झाले आहेत, कर्मवशी कोणी श्रीमंत तर कोणी गरीब, कोणी इंगिलिश तर कोणी भारतीय होतात. या सर्वांमध्ये अंतर्गत भेद काय? एकाच जातीच्या Species प्राण्यांची अंतर्गत रचना सारखीच असते. गोन्याचे रक्त तांबडे व काळ्यांचे काळे असै असै शकते काय? गोन्याचे ओपरेशन करतांना सर्जन साहेबांना जॅ शाळ पाळावै लागते तैच काळ्यांचे ओपरेशन करतांना पाळावै लागत नाही काय? मानवाच्या व मानवतेरांच्या शरीररचनेत मिन्नता असली तरी त्यांच्याकडून भिन्न भिन्न कायै घडवून आणण्यासाठी आहे. सर्वांचे रक्त सारख्याच रंगाचे. सर्वांचा जीव सारखाच. कुन्हा-मांजरांचा जीव व आपला जीव यांत काय फरक? अध्यात्मिक

रचना सर्व मानवांची सारखीच आहे, जो कांही भेद दिसतो तो परिस्थितीमुळे व. कृष्णभोगामुळे, पांच कँडल पैवरचा दिवा अंधुक प्रकाश देतो व शंभर कँडल पैवरचा दिवा शगळगीत प्रकाश देतो म्हणून काय विजेच्या प्रवाहांत भेद मानावयाचा! सर्व दिव्यांत वावरणारी वीज एकच, फरक वाटतो तो माध्यमामुळे तदृत दिसणे भेद इशाचें नसून तें माध्यामुळे भासणारे होत. यास्तव जातिपंथ, धर्मभेद यासाठी वादावादी कुटुंब बसण्यांत काय अर्थ आहे? तुश्यांतील वीज चांगली की माझ्यांतील वीज चांगली अशी वादावादी निरनिराक्ष्या दिव्यांनी करण्याहतकेच है दास्तास्त आहे. यापेक्षां मध्यम अधिक सुसंस्कृत, अधिक स्वच्छ नि पवित्र करण्याचा करण्याचा प्रयत्न करणे है अधिक श्रेयस्कर नव्हे काय? तसें करणे है खरे मानवी कर्तव्य आहे. पक्षोपक्षांनी आम्ही म्हणतो तेंच सत्य म्हणून भांडत बसणे अशानमूलक आहे.

जेथें वादावादीची शुद्धि। तेथें अविद्या माया समृद्धि।

नाही तेथें स्वहित शुद्धि। सदा दुर्बुद्धि कुतर्का! || अ. २ ओ. ८७

वास्तविकसत्य एकच आहे. इतर सर्व भासमान होणाऱ्या तात्कालीक क्षणमंगूर बदलला गोष्टी आहेत. शाळजाही खरे आहे तरी काय? या भ्रांतीत पडले आहेत. अनेक शोष अंती हैं जें कांही आपल्या इंद्रियांना दिसतें व समजतें तें तसेंच खरोखर आहे की नाही अशी भ्रांति आईन्स्टाइनसारख्या शाळजालाही शेवटी पडली. या भ्रांतीचे निराकरण आमच्या वैदीक धर्मांने केलेले आहे. तें समजावून घेण्याचें व त्याप्रमाणे वागण्याचे सोहऱ्यांना आम्ही आपापसांत निःळकारण वादावादीचे उपद्याप करीत बसतो. है हानिकाळ आहे. म्हणून दाभोळकरांना स्वतःचे चरित्र लिहिण्याचा आशिर्वाद देतांना वाचांना बजावले की, लिहितोस तर लिही माझे चरित्र पण लिहितांना एक गोष्ट संभाळ. नको स्वपक्ष स्थापन | नको परपक्ष निराकरण | नको पक्षद्वयात्मक विवरण | काय ते निःळकारण सायास! || अ. २ ओ. ८९.

भगवंताचे विकास कार्य

ज्ञान अशान, विद्या अविद्या, निर्गुण सगुण, दोन्ही गोष्टीची जाणीव 'उभयसंह एकाच वेळी' शाली पाहिजे असें मंत्र ९ ते ११ मध्ये सांगिदले आहे. इंशा सर्वत्र असूतो आपले विकासाचे कार्य करीत आहे. है कार्य तो कसें करतो है आपण जाणून घेतले पाहिजे. उभयसंह या नियमानेच त्याचें कार्य चालू असते. जगांत 'एकच' असे कांही मिळूं शकत नाही. मिळणे व्योवर जाणे असते. नाष्टाला दोन बाजू असावयच्याच, नाणे पाहिजे तर दोन्ही वाजू एकाचवेळी घेतल्या पाहिजेत, एक घेऊं म्हटले तर तें होणे नाही. चांगल्याला वाईट व वाईटाला चांगले चिकटलेले आहे. एक घेऊं दुसरे घेतेच, घेणे व देणे एकाच वेळी होत असते. दिशेचा फरक. तीं निराळी कल-

महट्ठें तरी होणार नाहीत, शान व कर्म यांतील केवळ एकच असू शकत नाही. शान प्राप्तिखार्तीं कर्म करणे जरुर आहे व कर्म करण्यास शानाची जरूरी आहे, विद्यापूर्णांने आपले सर्व लक्ष एकाच विषयावर कॉर्टीत करून भागणार नाही, त्याला तर्व विषयांत पाच शाळे पाहिजे. तरच तो पुढे जाऊ शकेल. नाहीतर त्याच ठिकाणी घोटाळत राहील, तदृत मोक्षाप्रत जाण्यास, अव्यक्त अगर चैतन्य त्याच ठिकाणी घोटाळत राहील, तदृत मोक्षाप्रत जाण्यास, अव्यक्त अगर चैतन्य यांत समरप्त होण्यास शान—अशान, विद्या—अविद्या दोघांचीही जाणीव एकसमयांत सह उभयं सह' स्पष्ट करण्यास उपयोगी पडेल. सगुण भक्तिमध्ये परमहंस यांचा अनुभव 'उभयं सह' स्पष्ट करण्यास उपयोगी पडेल. सगुण भक्तिमध्ये उच्चांक गांठल्यावर त्यांना असू दिसून आले की, दृष्टिसमोर सदैव कालिमातेची मूर्ति येते. निर्विकल्प समाधीला यामुळे बाघ येऊ लागला. डोळे मिट्ठें कीं कालिमातेची मूर्ति दिसे. या सगुण भक्तीत नामरूपाच्या पसाऱ्यांत त्यांची बुद्धि चकरा खाऊ लागली. शेवटी निरुणाची तालीम दृढनिश्चयानें त्यांना बुद्धिला देणे भाग पडले व त्यानंतर ते निर्विकल्प समाधीत जाऊ लागले. श्रीसाईचरित्रामध्ये मानकरासंबंधी आलेला उल्लेख यासंबंधी ध्यानांत घेण्यासारखा आहे. बाबांनी मानकराना सांगितले की, तू येथे राहिलास तर माझेच ध्यान म्हणजे साईबाबा या नामरूपाचे ध्यान करीत राहील व त्यामुळे तुझी प्रगति खुटेल. म्हणून माझ्यापासून लांच मञ्चिद्र—गडावर जा, तेथे भक्ति कर. मानकर गडावर असतो एके दिवशी बाबांनी त्यांना दर्शन दिले, त्यावेळी बाबा म्हणाले—पृथ्वी आपादिकांच्या गरा। रत्नांनी रचियेत्या या आगरा। साडेतीन हाताचियां घरा। शिर्डीबाहेरा नव्हतो तुज ॥ आतां जो येथे—तोच की तेथे। पाहूनि घेई स्वरूप चित्ते। तेथूनि जै म्या पाठविले तूते। तै येच निमित्ते दूँ जाण ॥ अ. ३१. ओ. १७.

मी सर्वांत आहे.

बुद्धील मेद करण्याची भाग करण्याची संवय आहे. यामुळे आपली शानेदिलें थिटीं पडतात. एका वेळीं एकच गोष्ट बुद्धि जाणू शकते. यामुळे संसार व परमार्थ हे आपण पृथक करतो. असे भाग ईशावास्याला मान्य नाहीत. दोहोतला ईश एकाच वेळीं जाणला पाहिजे. संसारांत ईश्वर व ईश्वरांत संसार आपल्याला पहातां आला पाहिजे. भगवानही सांगून गेले आहेत की मी भूतांत व भूतें माझ्यांत आहेत याची जाणीव एकसमयावच्छेदे करून घेणे म्हणजे उभयं सह, हीच गोष्ट बाबांनी थोड्या निराळ्या भाषेत व्यक्त केली आहे. इहलोक, परलोक, मृत्यु लोक, स्वर्ग लोक, व्यक्त, अव्यक्त किंवा मायाचैतन्य यांच्या सरहदीवर विद्या अविद्येची किंवा शान अशानाची मोठी भिंत आहे. तुम्हांआम्हांमधील भिंत। पाहून टाका पहा समस्त। मग जाण्यायेण्यास मार्ग प्रशस्त। आति निर्धारित होईल ॥ अ. १९. ओ. १४६.

एकांदे खुले मोठे मैदान असते. कालांतराने त्यावर घरे बांधली जावात भग्ना खुल्या मैदानाचे तुकडे पडतात, खुली हवा वाटली जाते, जो तो ही माझी जमीन ही माझ्या घरांतील हवा असें भेद करीत बसतो. वास्तविक जमिनीचे तुकडे व हक्केव बांटप झालेले नाही. पण उभारलेल्या भितीमुळे तर्ये मानतात व त्याप्रमाणे सर्व मानवी व्यवहार पृथकपणे चालतात. एक दुसऱ्याच्या घरांत मन मानेल तसा जाऊ येंन शक्त नाही कारण मध्ये भिती उभारलेल्या आहेत. बाहेरील जमीन-हवा व घरांतील जमीन-हवा मुलत; एकच असतां मधल्या भितीमुळे ती निराळी वाटतात. परंतु समजा की, एकाद्या पुराचा तडाखा बसला व सर्व भिती उघ्वस्त झाल्या तर मग आंत बाहेरील जमीन-हवा एकच एक आहे असें प्रत्ययास येईल. या ठिकाणी भिती जाणे व आंत बाहेरील जमीन-अवकाश एकजीव होणे दोन्ही गोष्टी एकाच वेळी घडून येतात. एक आर्धे व एक कांहीं वेळाने असे होत नाही. दहा माणसांसाठी एका भांड्यात चहा केला खरा, पण भांड्यांत कांहीं दहा भाग नसतात. तो दहा कपांत ओतला कीं त्यांचे दहा भाग होतात व मग माझा तो तुशा अशी भाषा चालू होते. तदृत मूळ ईश सर्वत्र एकच एक असतांनि नामरूपादी कपांत तो ओतला गेल्यामुळे त्यांचे एकत्र आपणांस भासत नाही व मी तू पण्या निर्माण होऊन भेदाभेद होतात. एकत्र अनुभवायचे असेल तर विद्या-अविद्या, शून-अशान आदी दूदे दोन्ही एकाच वेळी उडवून दिली पाहिजेत. दोघांची मिळून झालेली भित पाहून टाकली पाहिजे. उभयांच्या हें लक्षांत येण्यासाठी श्रीशानेश्वरांनी एक सुंदर दृष्टांत दिला आहे. त्याला केलीरभः दृष्टांत म्हणतात, केळीचा तुंडा आंतन पोकळ असतो, त्या पोकळीतील अवकाश व केळीला बाहेरून व्यापून राहिलेला अवकाश एकच असतो. पण केळीच्या सोपामुळे तो निराळा भासतो. हे सोपं काहून टाकले तर आंतील व बाहेरील अवकाश हा भेद राहिला कोठे? सोप जाण्याची किया व दोन्ही अवकाश एकत्र होण्याची किया दोन्ही एकाच वेळी घडून येतात.

श्रीसाईबाबांनी उपनिषदाच्या अनुरोधाने ज्या गोष्टी सांगितल्या व केल्या त्यांतील मुख्य मुख्य गोष्टींचा विचार केला. शक्यांत शक्य साधा, सोप्या व व्यवहारीक भाषेत, शाळीय परिभाषेला बाध येण्याचा दोष पत्करून सर्वसाधारण जनतेला समजावा म्हणून ईशावास्या सारखा गहन विषय मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे. तो कितपत साधला आहे हें आपण ठरवावयाचे आहे. अस्तु, तुम्हां सर्वांच्या दृदयस्य असलेल्या श्रीसाईबाबांच्या चरणी ही सेवा विनयपूर्वक अर्पण करतों.

श्रीगुरुग्रंथांतील नामदेवांची वाणी

अनुवादक : गणेश विष्णु कविटकर, एम. ए.

: ४९ :

हे कलंदररूपी केशवा ! ये, अबदालीच्या—फकीराच्या—वेषांत असलेल्या प्रभो !! मला येऊन भेट, सर्वत्र पसरलेले आकाश हे तुळ्या डोक्यावरील आच्छादन आहे. सप्त सप्तसूद्र व सप्त लोक यांनी व्यापलेला प्रदेश तुळ्या पायावरील आवरण आहे. कातड्यानें आच्छादिलेलीं सर्व शरीरें ही तुळ्यी मंदिरें आहेत. प्रसु गोपाला ! आपण अशाप्रकारें नटलेले आहांत. छपन कोटि मेघांनी विणलेलें वस्त्र हा तुळ्या (अंगावरील) शेळा आहे, सोळा सहस्र गोपी तुळ्या चरणाशीं उभ्या आहेत. पृथ्वीवरील अठरा वनस्पती या तुळ्या मुद्रल—गदा—आहेत. सर्व जगाचा भार तूं सहन करतोस. हें प्रभो ! माझा देह ही एक मशीद आहे व माझें मन हा एक मौलवी आहे. तो सहज प्रेमानें नमाज पड्हूं शकतो—तुळ्यी प्रार्थना करूं शकतो. आधींगी कमला जी लक्ष्मी तिच्यासह असलेली तुळ्यी मूर्ती डोक्यांना दिसत आहे. तरी साकार मानूंकी निराकार समजू ? मी भजनांत रंगून गेलों असतां माझ्या हातांतील टाळ हिसकावून घेतले. याबाबतींत मी कोणाकडे तकार करावी नामदेवाचा स्वामी सर्व प्राणीमात्रांच्या हृदयाचा ठाव घेणारा आहे आणि तो सर्व देश फिरत आहे.

: ५० :

धन्याची संकटकालीं जो सेवा करतो तो खरा सेवक होय. अशावेळीं जो निघून जातो त्याचें जीवन चिरस्थायी न होता उभय कुळाला कलंक लावणारें होतें. लोक मला खुशाल हंसोत. मी तुळ्यी भक्ति केव्हांहि सोडणार नाहीं. तुळ्या चरण कमलांनीं माझ्या हृदयांत वास्तव्य केलें आहे. मनुष्यप्राणी मरण पत्करितो परंतु धन्याचा त्याग करीत नाहीं. तद्वत् संतजन रामनाम सोडित नाहींत. गंगा, गया व गोदावरी ही तीर्थं संसारी जीवाच्या कामनेसाठीं आहेत. हे नारायण ! या सेवक नाम-देवावर तूं सुप्रसन्न हो !

: ५१ :

हे केशवा ! लोभ लहरींचा आवाज प्रचंड घबघब्यासारखा होत आहे. माझा देह त्यांत बुडून जात आहे. हे संसार—सागर—तारक गोविंदा ! बापा विष्णुला !! मला तारून ने. हे विष्णुला ! ह्या झंझावातामध्ये माझी नाव मला हाकारतां येत नाहीं. हे

केशवा ! तूं दयावंत होऊन जग्यी सद्गुरुची व माझी भेट करून दिली तसेच आतां मला पैल तीरास ने, नामदेव म्हणतात, मला पोहतांसुद्धां येत नाहीं. याकरितां हे विष्णु ! मला तुझा हात दे.

: 62 :

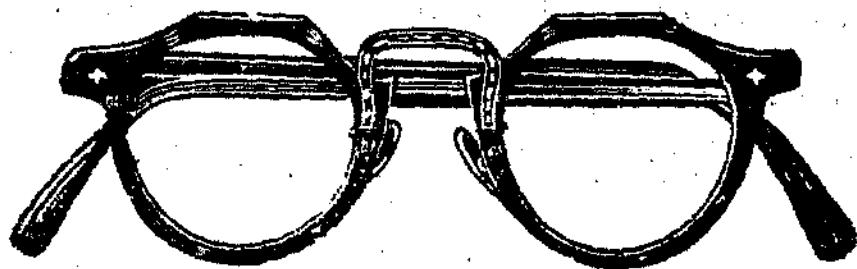
आत्मा सहज, स्वयंनिष्ठ किंवा स्वयमेव आहे. धूलिमलानें बनलेला देहरूपी गाडा चालत असतां त्यामार्गें तो हातीं कांठी थ्रेऊन हांकित आहे. श्रूएऽऽृश्रूएऽऽृ असा तोंडानें आवाज करीत गाडीवान गाडी हांकतो, नदीवर धुण्याकरितां खी स्वाभाविकपणें जाते, जलाशयाकांठीं जाऊन सूं सूं असा दुःखविरहित आवाज काढीत घोबी सहजपणें धूत असतो त्याप्रमाणें श्रीहरिचरणीं माझें मन आपोआप स्मरण झालें आहे. नामदेव म्हणतात, देवा ! तुं सर्वत्र रसमाण झालेला आहेस. तुं आपत्या भक्तावर दया कर.

विष्णु शिवाला सांगतात की रामायनमः हा तारक महामंत्र आहे. जे कोणी त्या मंत्राचा सतत जप मनोभावै करून मला भजतात त्यांना मोक्षप्राप्ति इत्याशिवाय रहात नाहीं, त्यांत शंका घेण्याची जरूरी नाहीं. तुमच्या मनांत जी कांही घाण किंवा दुखें साचून राहिलीं असतील तीं सारीं धुतलीं जातात. ज्यांनीं पापांचे डोंगर रचले असतील ते डोंगरही त्या नाममंत्रामुळे जमीनदोस्त होतात.

—पश्च उत्तर संड

दिव्य दृष्टीसाठी TELIGRAM :— DIVYANETRA

शिसा ऑप्टिशिअन्स (BOM. DADAR)

[चष्यांचे व्यापारी]

यांच्या येथे तज्ज्ञ डॉक्टरांकडून डोळे मोफत तपासून

उंची व टिकाऊ चम्पे माफक दरानें मिळतात.

छविलदास रोड, दादर (W. R.), मुंबई २८

श्रीशिवमहात्म्य स्तोत्र

—वि. के. छत्रे

श्री. विश्वनाथ केशव छत्रे यांनी भक्तिभावाने महाशिवरात्रीं-
निमित्त रचलेले श्रीशिवमहात्म्य स्तोत्र व त्यारीच सादर
केलेले त्याचे रहस्य पुढे देण्यांत येत आहे.

प्रभो, देवीं दैत्यीं उदधि अमृतासाठीं मथितां
जगा जाळूं पाहे विष बहु असें उग्र उठतां।
जगाच्या कल्याणास्तव पिऊनि सारैं झडकरी
खरें केलें नांव स्व 'शिव' सदया, वंदन करी ॥ १ ॥
वियोगे सीतेच्या विपितिं रडतां राम, विभुती
पटेना अंबेला, तव बहु निषेधा न गणतां।
परीक्षाया गेली, परि शरमली, हा ! वरमली
दिली त्वां टाकूनी; जपति बहु शीलाप्रति भली ॥ २ ॥
तुळा गौरीठायीं सुत अतिबली तारक-खला
वधी ऐसा ब्हावा म्हणूनि शर सोडी घिटुकला ।
तदा इंद्रादेशें स्मर तुजवरी, त्या न गणुनी
तुवां केला भस्म क्षणि, न तुजसा संयमि-सुनि ॥ ३ ॥
तपें उप्रे माझ्यास्तव कुश बहु ही गिरिसुता
कृपा पात्रा ऐसें बघुनि बदु वेषें अवचितां।
शिवातें निंदूनी मन सुदृढ पाहूनि वरिली
अपणी तुं, रीती तरुण तरुणीना शिकविली ॥ ४ ॥
सदा तुं श्रीरामा असुनिहि 'महादेव' जपसी
प्रभावाने ज्याच्या जळ जळ विषाची शमविसी।
प्रभो, श्रीरामाचें स्मरूनि मनुजें शुद्ध चरित
जपावें नामातें, शिकविसि जणू हैंचि सतत ॥ ५ ॥
नरा मृत्युहूनी अधिक भयदायी न दुसरें
रमे तो भोगी हा ! विसर्वनि पहा मृत्युस पुरें।
संशानीं बा तूझी वसतीं शिकवाया जणुं हरा
'स्मरूनी मृत्युतें सतत शुभ करू कर नरा' ॥ ६ ॥
कृपा देवा, भक्तावर करिसि तुं सत्वर अति
अशी कीर्तीं मोठी पसरूनी असंख्यांत भजती ।

तुलाची विश्वेशा जगि मनुज भावे स्थिरमति
भवातीं तूं एक, त्रिपुरहर, आधार जगतीं ॥ ७ ॥
मुनि-क्रोधे दग्धा पतितकुलजा पावन झणीं
कराया यत्नांचा नृपतप करी, तो सुरधुनी ।
प्रसन्ना सिद्धा भू-वरि अवतराया तंव जवा
शिरीं रोधूनी तूं आथित जगि ‘गंगाधर’ शिवा ॥ ८ ॥
विशुद्धी तीं गंगा, श्रम वृष, शशी तापशमन
जय स्त्री, विद्या श्रीगणपति, खलां शूल दलन ।
अहो तेज, व्याघ्राजिन बल, तुझे दाविति गुण
विशेषत्वे ऐसें, त्रिनयन, तुला अस्तु नमन ॥ ९ ॥
तुझ्या भक्त श्रेष्ठे विरचित ‘महिम्ना’स पठतां
उदेली भक्तीची मम हृदयि कीं दिव्य सरिता ।
मिळूनी स्फूर्तीं मी जरिहि लघु ‘माहात्म्य’ रचिले
तुला शंभो होवो प्रिय, मम करो तें नित भले ॥ १० ॥
छत्रे-वंशज-विश्वनाथ-कविने विश्वेश्वरे प्रेरितां
ही त्यांची रचिली स्तुती, सुखवि कीं ती अंतरा चाचतां
भावे गाईल नित्य जो मनुज हीं लक्ष्मीनि अर्थांप्रति
त्याला सत्वर लाभुनी शिवकृपा, अंतीं मिळे सद्गति ॥ ११ ॥

स्तोत्र रहस्य

हे शंभो अमृत मंथन समर्थीं एकाएकीं भयंकर उग्र असें हलाहल निर्माण झालें
व सर्व जगाला तें जाळीत सुटलें. सर्व जगाची राखरांगोळी झाली तर अमृत मंथनाचा
खटाटोप फुकट जाणार असें पाहून आपण तें सगळें जगाच्या कल्याणासाठीं संतोषानें
पिझन टाकलें व अरिष्टांतून जगाला वांचविलेंत. या आपल्या औदार्यामुळे तर अमृत
देवांना दिसलें व मिळालें. ‘जगाच्या कल्याणा संतांच्या विभूति, देह कष्टवीति उपकारे’
ही सधूक्ति आपण खरी केलीत. जगाला आपण कायमचें क्रृष्णी करून देवतें उगडे ।

सीता हरणामुळे श्रीराम शोकाकुल होऊन वनांत तिच्या शोधांत हिडत असतां प्रसंगी वेलीला, वृक्षाला ‘माझी सीता कोठे पाहिली कां हो ! म्हणून विचारीत असतां, पार्वतीला—सतीला श्रीरामाच्या विभुत्वाबदल (विष्णूचे अवतार असल्याबदल) शंका आली व ती पतिराजांना म्हणाली, ‘सामान्य माणसासारखे पत्नी विरहाबदल शोक करणारे हे विष्णु मला वाटत नाहींत मी त्यांची परीक्षा ध्यायला जाते.’ ‘जाऊ नकोस. तुझीच फजीति होईल’ असें श्री शंकरांनी नानापरी संगून पाहिले, पण पार्वतीला राहवेना. ती गेलीच व सीतारूपानें श्रीरामाच्या दृष्टीस पडप्याचा प्रयत्न करू लागली. त्यांनी तिला ओळखली पण सुदामच तिला न पाहिलेसें करून तोंड

फिरवूं लागले. लक्ष्मणानेहि तिला ओळखली. पण श्रीरामचंद्राचा प्रभाव तो जाणून असत्यामुळे त्यानें स्वस्थ राहण्याचे ठरविलें व गंभीर मुद्रा करून काय घडतें तें तो एका बाजूस उभा राहून पाहूं लागला. सीतारूप पार्वती सारखी पुढे पुढे येऊन उभी राहूं लागल्यामुळे प्रभूना आतां तिला ओळख देणे भागच होतें. ते झटकन् पार्वतीकडे वळून वंदन करून म्हणाले, ‘पार्वती-बाई, आपण इकडे कोणीकडे ? भगवान शंकर कुठे आहेत. ?’

हे शब्द कानीं पडतांच पार्वती अत्यंत लज्जित झाली, पाण्यांत ढेकूळ टाकल्यानंतर जशी स्थिती होते तशी तिची झाली. तिनें मूळ रूप धारण केलें व अन्तर्धान पावून, भगवानाकडे परत आली; पण आपण तिचा पत्नी म्हणून परत स्वीकार केला नाही. सीतेची क्षणभर कां होईना तिनें भूमिका घेतल्यामुळे ती शीलभ्रष्ट झाली होती. आपलें चारित्र्य खरोखर वंदनीय होय. २

तारकासुराचा वध करावयास, प्रभो, आपलाच पुत्र समर्थ होईल असें इंद्रादि देवांना निश्चित कळल्यावर ते पार्वतीशीं आपला विवाह लौकर व्हावा म्हणून उद्योगास लागले. सती दक्ष यज्ञांत देह विसर्जन करून हिमाल्याचे पोटीं पार्वती रूपानें अवतरली होती. इंद्रानें मदनाची या कामीं नेमणूक केली. त्यानें वसंताच्या सहाय्यानें पार्वती आपल्या सेवेत असतां आपल्यावर शरसंधान केलें. समाधिभंग होऊन आपणांस एकेदर प्रकार कळतांच तृतीय नेत्र आपण क्रोधानें उघडला व त्यांतून निघालेल्या अग्नीनें देव ‘हां ! हां !!’ म्हणत असतां मदनाची राखरांगोळीही करून टाकली. देवा, आपला मनःसंयम खरोखरच अद्वितीय आहे. ३

मदन दहनाची ही घटना पाहूनही पार्वतीचें मन न फिरतां तिनें आपली तपश्चर्या चालूच ठेविली होती. शेवटीं शेवटीं तर तिनें वाळलेली पानें खाण्याचेही सोडून दिलें (+हणून अपर्णा नांव पडलें) शंकरा, आपण तिच्या अंतरीचा दृढभाव जाणलांत तिचा आणखी अंत पाहणे बरें नाहीं असें आपणांस वाटलें. पण जोडीशी परीक्षा करावी म्हणून बदुवेषानें तिच्या कुटीजवळ येऊन तिचें कुशल विचारलेंत कशासाठी एवढी उग्र तपश्चर्या चालली म्हणून चौकशी केलीत. शंकर पति मिळाला म्हणून ती झुरत आहे असें कळतांच आपण मनसोक्त शंकरांची निंदा करून दुसरा योग्य पति निवडण्यास सुचविलें. त्यासाठीं आपलें तपही देऊं केलें पण पार्वतीचा निश्चय स्थिर असून ती शंकराच्या निंदेनें रागानें लाल झाली असें पाहतांच आपण बदुवेष टाकून देऊन तिला दर्शन दिलें व आपली संमतीही कळविली. खरोखर आज तरुण-तरुणीनीं आपला आयुष्याचा जोडीदार निवडतांतना आपले अनुकरण करावें. जोडीदाराची परीक्षा व्यावी व मगच पाणिग्रहण करावें म्हणजे पश्चात्तापाची-काढीमोड करण्याची-पाळी त्यांच्यावर येणार नाहीं. ४

आपण महादेव देवांचेही देव, तरी श्री रामनाम जपांत मग्र असतां. हलाहल विष प्राषनामुळे झालेला आपल्या अंगाचा दाह त्या जपामुळे शांत झालेला आपल्या

अनुभवास आले आहे. मानवाने संसार दाह यांत होण्यासाठी आपल्याप्रमाणेच
श्रीरामनाम जपावै असेंच जणू आपण ‘आधीं करून’ मग आम्हां मानवांस
सांगत आहांत ५

मानवाला मरणाहून अधिक भयंकर संकट दुसरे कोणतेही वाटत नाहीं ‘जातस्यहि श्रुतो मृत्युः’ या न्यायानें तें केव्हां तरी प्रत्येकास येणारच. केव्हां हें निश्चित सांगतां येणे शक्य नाहीं. या गोष्ठी सत्य असूनहि माणूस विषय भोगांत अशा तळेनेस भतो कीं जणू त्यास मरण कधींच येणार नाहीं. व अचानक तें डोळ्यासमोर दिसूलागलें कीं त्याची पूर्ण तयारी नसल्यामुळे तो घाबरून जातो. माणसाची अशी धांदल उडून नेये त्यास ‘मरणाचें स्मरण असावें’ त्या स्मरणामुळे त्यानें नेहमीं सत्कर्माकडे प्रवृत्त व्हावें, असा बोध देण्याकरतांच जणू आपण नेहमी स्मशानांत राहत आहांत. ६

इतर देवांच्या मानानें आपण भक्तांस लवकर पावतां म्हणून आपणांस
 ‘आशुतोष’ हें नांव पडलें. हा आपला विशेष व प्रख्यात गुण कळल्यामुळे बहुसंख्या
 लोक, शंकरा, आपलीच भक्ति करतात व तींही स्थिर बुद्धीनें. संसारांतील दुःखानें
 व्याकुळ झालेल्या मानवाला आपल्या लौकर पावण्याच्या गुणामुळे आपण खरोखर
 एकमेव आधार आहांत. ७

कापिलमुनीच्या कोपानें दग्ध झालेल्या आपल्या पूर्वजांचा (सगर पुत्राचा) उद्धार करण्यासाठीं भगीरथाने स्वर्षीतून गंगेस खालीं पृथ्वीवर येण्याबद्दल प्रार्थना केली. त्याच्या तपावर प्रसन्न होऊन गंगा कबूल झाली. पण तिचा वेग कोण सहन करणार? ही एक अडचण निर्माण झाली. तेव्हां भगीरथाने आपली प्रार्थना केली असतां आपण आपल्या शिरावर गंगेस झेलण्यास अनुमति दिली. खरोखर लोक कल्याणास सदैव सिद्ध असे आपण दर्यादि बुद्धीनें अशा रीतीनें गंगेस मस्तकावर धारण करीत असल्यामुळे आपणांस ‘गंगाथर’ असें लोक आदरपूर्वक म्हणं लागले.

गंगा पावित्र्य, चंद्र तापशमन, निशूल दुष्टांचे निर्दलन, सर्प, तेज व्याघ्राजिन सामर्थ्य, स्त्री विजय नंदी काबाड कष्ट याप्रमाणे आपला परिवार आपल्या गुण वैभवाचा निर्दर्शक आहे.

भगवान आपला भक्तोत्तम पुष्पदंत याने रचलेले 'महिमस्तोम' हें आशय लक्षात घेऊन वाचतां, माझ्या प्रसन्न अंतकरणात भक्तिरूपी भागीरथी उद्य पावून कुळुं कुळुं वाहुं लागली. त्या स्तोत्रापासून स्फुर्ति घेऊन मी हें रचलेले तुझे 'माहात्म्य' छोटेसे असले तरी त्यांतील भावामुळे ते आपणांस आवडो. १०

छत्रे वंशांतील विश्वनाथ कवीने हृदयस्थ विश्वनाथानें प्रेरणा दिली त्याप्रमाणें हैं स्तोत्र स्वान्त सुखासाठीं व नेहर्मी पठण करण्यासाठीं रचिले आहे. जो मानव भक्तियुत अंतःकरणानें त्यांतील आशयावर लक्ष ठेबून त्याचें नियमानें पठण करील त्यांच्यावर भगवान् श्रीशंभु लवकरच प्रसन्न होतील व देहान्तीं त्यास सद्गतीहि मिळेल.

‘काया ही पंढरी’

~~~~~

—डॉ. र. कृ. गर्डे

ईश्वरप्रासीच्या मार्गात शारीरस्वास्थ्य अत्यंत महत्त्वाचें आहे. जें आपणांस साध्य करून घ्यायचें आहे त्याचें साधन म्हणजे शारीर. तें योगबळानें मजबूत ठेवतां येते. योगाभ्यासी व योगासन प्रवीण असे डॉ. र. कृ. गर्डे एम्. बी. बी. एस. यांनी पुढील विवेचनांत राजयोग व हठयोग यांचें शारीरसंवर्धनाच्या दृष्टीनें महत्त्व कथन केले आहे.

भारतीय षट्-दर्शनांत योग-दर्शन अतीव महत्त्वाचें आहे. कारण वेदांत उप-पत्तिलेख्या ईश्वराचे नुसरें दर्शनाच नव्हे तर त्या परमपावन, शुद्ध आदि तत्वांशीं एकरूपता-तद्रूपता साधण्याच्या एकमेव पण खडतर मार्गाचें तें एक प्रयोगसिद्ध महाद्वार आहे

स्थूल शरिराच्या मर्यादा ओलांडण्यापूर्वी (पण ओलांडण्यासाठीच) जीवनधार अशा निसर्गस्फूर्त उपजत भावनांचें उगमस्थान जाणावें लागते. पण तें सोरें नव्हे. जीवनक्रियेत व्यर्थ अडथळा येऊ नये म्हणून निसर्गानेंच तें गुपित ठेवले आहे. अर्धवट तयारीनें योगमार्ग आक्रमण करणाऱ्याचें जीवन धोक्यांत आल्याचें आपण ऐकतोंच. स्थूल व सूक्ष्म शरिरांना जोडणारे व या शारीर-पंजरांत आत्म्यास वृद्ध करणाऱ्या स्फूर्ति-भावनांचें जंजाळ अति चिवट व गुंतागुंतीचें आहे. ही गुंतावळ उकलण्याचें कौशल्य व सामर्थ्य योगमार्गात आहे.

भौतिक ज्ञान हें अनुभवजन्य असते व अनुभव इंद्रियनिष्ठ असतो. अर्थात ह्यामुळे पंचज्ञानेंद्रियांच्या मर्यादेतच ते घोटाळते पण ‘दिठीविण देखीजे’ अशा अतीद्रिय म्हणजे अंतदृष्टीनें जें ज्ञान मिळतें तें मर्यादातींत असते; असें ज्ञानाच सम्म-कदर्शी असल्यानें सत्यदर्शन देऊ शकते. योगमार्गात आत्मदर्शन घडून प्राप्त होणारे आत्मज्ञान वरील उच्चकोटींत मोडते. तदरूप-एकरूप ज्ञाल्याशिवाय सम्यक व सत्य-दर्शन होत नाही हा भारतीयांचा प्राचीन सिद्धान्त आहे; असो.

योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः असें पतंजलिसूत्र आहे. योगाच्या या सुट्सुटीत व्याख्येतील प्रत्येक पदाचा प्रथम अर्थ पाहूं या.

‘युज’ म्हणजे जोडणे या धातूपासून ‘योग’ शब्द झाला हैं सर्वाविश्रुतच आहे. जिवाशिवाचे ऐक्य म्हणजेच आपल्या आत्म्याची परमात्म्याशी एकरूपता होणे हा अर्थ योगमार्गात अभिप्रेत आहे. ‘संयोगो योग इत्युक्तो जीवात्मपरमात्मनोः’ आतां चित्त म्हणजे काय तें पाहूं या. आपल्या मनाचा जणू अर्कच म्हणजे चित्त होय. साखरेची जशी नाना प्रकारची चित्रे करतात तशीच आपल्या चित्तशक्तिरेची नानाविध वृत्तिरूप खेळणी तयार होतात. ते आकारतरंग उके खेळणी चित्तसरोवर नेहमी प्रक्षुब्ध ठेवतात. मानवी मानसरोवर नेहमी हेलकावत—उचंबलत असें. म्हणूनच मनाला चंचल व अस्थिर म्हटले आहे. हैं असें कां घडतें? कारण संस्कार व वासना. वृत्तितरंग निवाले तरी ते पूर्णतया कधीं मावळत नाहींत. उलट आपल्या अर्धजागृत, अप्रबुद्ध अंतर्मनांत कायमचा ठसा ठेवतात. त्यानांच संत्कार म्हणतात. त्यांचे तळे सांचून कर्माशय बनतो. व या कर्मसंचिताच्या तळ्यांत प्राणि जननमरणाच्या गटांगळ्या खात रहातो.

“मन एव मनुष्याणां कारण बंधमोक्षयो;” हें गीतोक्त वचन तुप्रसिद्धच आहे. वृत्तीची ही सतत होणारी धांवपळ व घालमेल निरोधून त्यांना निर्विज करणे हें योगाचें ध्येय होय. साधकाच्या कुवतीप्रमाणे पुढील त्रिविध साधनमार्ग त्यासाठी उपलब्ध आहेत. अगदीं प्राथमिक पायरीवरच्या तुमच्या-आमच्यासारख्यांसाठीं अष्टांगयोगांचा क्रमवार पिपीलीका मार्ग असून त्यांत यमनिय-मासन, प्राणायाम, प्रत्याहार, धारणाध्यान, समाधयोऽष्टांगानि असा अष्टविध साधनकम दिला आहे. त्याहून वरच्या श्रेणीच्या साधकांसाठीं “तपस्वाध्यायेश्वर-प्रणिधानि कियायोगः” हा मार्ग असून उच्चकोटींतील साधकांसाठीं “अभ्यासवैराग्याभ्यां तन्निरोधः” व “ईश्वरप्रणीध्यानाद्वा” हा अवघड मार्ग सांगितला आहे.

हठयोग व राजयोग ह्या पुरातन योगवृक्षाच्या दोन प्रमुख शाखा असून भक्तियोग, कर्मयोग, शानयोग, मंत्रयोग, लययोग इत्यादि लहानमोठ्या त्याच्या उपशाखा होत. विस्तारभयास्तव प्रस्तुत लेखांत या मध्यवर्ती मुख्य शाखांचेंच थोडे वर्णन करू या. प्रथम शरीरावर ताबा मिळवून मग मनोदय साधून, आत्मसाक्षात्कार अनुभवणे हा हठयोग, तर एकदम मनच ताब्यांत घेऊन त्यायोगे आत्मसाक्षात्कार घेणे हा राजयोग होय. मनाचा पूर्ण विकास होऊन तें शुद्ध झालें कीं सामर्थ्य-संपत्रही होतें. पण त्यासाठीं शरीरही तसेच संबीर ठेवण्याची खबरदारी घेणे भाग आहे. कारण ‘शरीरमात्रं खलुं चर्मसांधनम्’ या हृषीं सामान्य साधकाला राजयोगपेक्षां हठयोगच जास्त उपयुक्त होईल यांत शंका नाही. कारण त्यांत सोप्या क्रमानें थोडे थोडे साधण्याचा प्रयत्न आहे. तें जागरूक साधकांस सायासानें जमतेही; पण राजयोग मात्र भासतो तितका सोपा नाही. एकदम थेट मनाला गवसणी घालणे म्हणजे आकाशाला गवसणी घालण्या-हत केंच अशक्यप्राय आहे. स्थूल व हश्य शरीर ताब्यांत येतां येत नाही, मग सूक्ष्म व

अदृश्य मन कसें ताव्यांत ठेवणार? उगीच राजयोगी म्हणून ऐषारामी, ऐदी जीवन घालविणारे भोंदू पाहून फसू नये. तसेच हठयोग म्हणजे खिक्या-कांठ्यांवर निजणे किंवा कांचा खाणे नव्हे. हें ढोंग-घच्चुरे केवळ पोटभरूंचे खेळ होत व योगमार्गाला त्यांचे वावडे आहे. हठयोगासंबंधीं मात्र अनेक सूक्तासूक्त गैरसमज हृदमूल झालेले आढळतात. राजयोगाची स्तुति करण्याच्या भरांत आपाततः हठयोगाची निंदा झाल्याचे आढळते. त्यासंबंधांत विवेकानंदांपासून साहित्यसम्प्राटांपर्यंत अनेकांचीं विपर्यंस्त विधाने साक्षी आहेत. पण प्रत्यक्ष हठयोगप्रदीपिकेत मात्र मंगलाचरणाच्या प्रथम श्लोकांतच 'विभ्राजते प्रोन्नत राजयोगमासेदुमिच्छारधीरोहिणीव' (म्हणजे उंच राजयोगमंदिराच्या प्रासीसाठीं केवळ शिडी म्हणून) विनम्र भूमिका आहे. एकदां गुरुपदिष्ट मार्गांनि, हठयोगप्रणीत सांधनांनीं शुभशक्ति कुंडलिनीचे प्रबोधन झाले की हठयोगाची उपयुक्तता संपली सिद्धीच्या आमिषाला बळी पळून साधक राजयोगमंदिर चढत नाही. इतकेंच नव्हे तर शिडीलाच वृहु धरून रहातो हा शास्त्राचा दोष नसून साधकाचा आहे हें सूर्यप्रकाशाइतके स्पष्ट आहे; असो. अर्थात् हठयोगांतील हीं विविध क्रिया-कर्म सोपी तर नाहींतच पण सुयोग्य मार्गदर्शनाचीही त्यांत आवश्यकता आहे हें विसरून चालणार नाहीं. 'आसनाचा उवारा । शक्तिकरी उजकरा कुंडलिनीते ॥' पण यासाठीं 'येणे यमनियामाचे नि तळवटे । रिगे आसनाचिये पाऊलवाटे । येई प्राणायामाचे नि आठकांठे । वरौतागा ॥' असा कठीण चढणीचा मार्ग आहे असा खुद श्रीज्ञानेश्वरच इषारा देतात. असो.

वस्तुतः पहातां योगविहितं ‘अष्टांगे’ हठयोग व राजयोग यांत समानच आहेत; पण तत्त्वतः त्यांत तरतमभाव आहेच. म्हणजे त्यांची पातळी एक नव्हे. उदाहरणार्थ, शालेय विद्यार्थ्यांसु जरी एकाच विप्रावर निबंध लिहिण्यासु दिला तरी दोघांच्या उत्तरांत तरतमभाव असतोच कारण पहिल्यापेक्षां दुसऱ्याची कुवत, ज्ञानक्षेत्र, मोठे असतें, तसाच कांहींसा प्रकार येथेही चढला, यमनियग्रादि अष्टांगे हटयोगी कायिक तर राजयोगी मानसिक भूमिकेवरून आचरतो हा मूलभूत य महत्वाचा फरक ध्यानीं घेऊनच पुढील विवेचन वाचावें. प्रथम आपण सर्वांना शेपणारी कायिक भूमिका तीवरून अष्टांगे पाहूं या.

अष्टांगांतील पहिले अंग जे यम सांगितले आहेत ते पुढील सूत्रांत दिले आहेत.
 ‘अहिंसा-सत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहायमाः’ म्हणजे अहिंसा सत्यादि यमांचे पालन केले की सामाजिक हित साधून वैयाक्तिक उत्कर्षही होतो. तसेच शौच, संतोषादि नियम पाकून वैयाक्तिक प्रगति साधते. आसन व प्राणायाम यांनी मुख्यत्वे अंतर्बाह्य शरीरशुद्धि व आरोग्य साधते. पुढे त्यांचाच उपयोग कुंडलिनीप्रबोधनार्थ होऊन अंतरी प्रश्ना जागृत होऊन साधकाला पुढील मार्ग सोपा होती. यांच्यापुढची पायरी म्हणजे प्रत्याहार. यामुळे इंद्रिये विषयानिवृत्त होऊन, चित्त स्वस्वरूपोन्मुख होते.

त्यामुळे चित्र स्थिर होऊन धारणाक्षम होतें. त्यांनीच एकतानंता साधून पुढे घ्यांनी करणे जमते व शेवटची पायरी जी समाधि तीसाठी साधक योग्य होतो. ही सोपान-परंपरा लिहिण्यावाचण्यास जितकी सोपी तितकीच आचरणास कठीण आहे. ‘चणे खावे लोखंडाचे तेव्हां ब्रह्मपदीं नाचे’ ही संतोक्ति सत्य असल्याचा अनुभव आच्यात्म-मार्गवरील पांथेयास नेहमीच येतो.

राजयोगांत वरील अष्टांगांचा विचार उच्च अशा मानसिक भूमीवरून करावा लागतो. उदाहरणार्थ, “निरोधः सर्ववृत्तीनां प्राणायामः स उच्यते” ही प्राणायामाची राजयोग्याची जाणीव व तदनुरूप वर्तन हठयोग्याच्या प्राणायामाशीं तुलनात्मक-दृष्ट्या जुळतीमिळतीं वांटणार नाहीत; असो.

वर सांगितल्याप्रमाणे राजयोग व हठयोग है परस्परांस पूरक असून त्यांत श्रेष्ठ-कनिष्ठ असा भाव न मानतां साधकाच्या योग्यतेप्रमाणे ज्याला जसा झेपेल तसा त्यांने तो चोखाळावा. संतश्रेष्ठ तुकाराममहाराजांनी “काय ही पंढरी” अशी या देहाची थोरवी गायिली आहे. तेव्हां या पंढरीला शुद्ध व बलवान् करून अंतीं त्या आत्मरूपी विष्णुलाचे दर्शन घडविणारा हठयोग कमी प्रतीचा खास नव्हे. “शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्” असल्याने या शरीराची निंदा न करतां नीट निगा राखून मानवी जन्म “देवानुग्रहेतुकम्” असल्याने योगप्रणीत मार्गांने जाऊन आत्मकल्याण साधावे, त्यासाठी हठयोगीन नाथसंप्रदायाचे आधुनिक परिणत स्वरूप जो वारकरी-पंथ त्यांची कांस धरणे सर्वांनांच साधणारे आहे, त्यांने बहुजनसमाज व पांढरपेश्या वर्ग यांतील खिंड बुजून सर्वांचे ऐहिक व पारमार्थिक ऐक्स व हित सहजीं साधेल खास.

जैसें डोक्यां अंजन भेटे । ते बेलीं दृष्टिसी फांटा फुटे ॥

मग वास पाहिजे तेथे प्रगट । महानिधी ॥ शानेश्वर.

ही कदाचित् कविकल्पना असेल – पण डोळे काळजीपूर्वक तपासून अनुक चष्मा बनवून घेतल्यास, शतायुषी ज्ञालांत तर हाणि स्वच्छ रहाते हैं सत्य आहे.

याकरितां निर्देषं चष्मे बनविणार

शेंडे आणि कंपनी

बोरभाट लेन, गिरगांव, मुंबई ४. यांचा सल्ला घेऊन निर्धास्त रहा.

बाहेसर्गांवीं फ्रेम्स, लेन्सिस्‌यु व प्रिस्किप्शनप्रमाणें चष्मे बनवून ऑर्डरप्रमाणें पाठवूँ.

सद्गुरु आणि सत्शिष्य

श्रीसद्गुरु भाऊसाहेब महाराज त्यांच्या सांप्रदायांतील श्री निसर्गदत्त महाराज हे आजच्या काळांतील एक सत्पुरुष असून त्यांचा मुंबईत व इतरत्र बराच मोठा शिष्यसांप्रदाय आहे. त्यांना मार्गदर्शक अर्थी त्यांची प्रवचने वेळोवेळी होत असतात. त्यांतील एका प्रवचनाचा गोषवारा पुढे देण्यांत येत आहे.

मागां सद्गुरुचे लक्षण । विशद केले निरूपण ।
आतां सत्शिष्याची ओळखण । सावध ऐका ॥

दा. द. ७ स. ३

सद्गुरु व सत्शिष्य परस्परावलंबी आहेत. शिष्य योग्य गुणी व सद्विचारी आहे पण गुरु आत्मबोधसिद्ध नाही. किंचित् आत्मप्रकाश असेल परंतु बोधशक्ति नाही तर काय उपयोग ? आत्मज्ञानी, स्वरूपज्ञानी, व प्रबोधशक्ति एकत्र मिळणे दुर्लभ आहे. जगांत अनेक प्रकारचे सिद्धपुरुष भेटतात परंतु सगळ्यांनाच प्रबोधशक्ति असते असें नोहें, ते अन्य तप्हेने बोलतात, जनसमुदायाला त्यामुळे फायदा होतो, परंतु त्याने आत्मज्ञान होणार नाही व आत्मसमाधान मिळणार नाही.

परमार्थीत विशेष कार्य जें आहे व जी शक्ति कार्य करते ती शक्ति प्रबोधशक्तीने प्रबल असली पाहिजे. अविचारी दुराचारी कसेंहि प्राणी जरी असले तरी त्याच्या (सद्गुरु) वाणीने आकर्षिले जाऊन, जीवबुद्धीचा वीट येऊन सहज पश्चात्ताप पावतात. तेणेकरून त्याच्या अर्थाच्या शब्दाप्रमाणे तो सहज सत्तावान होतो. प्रबोधशक्ति आहे. वेद-वेदांतशास्त्रे मुखोद्गत आहेत परंतु स्वरूपज्ञान जर नाही तर सर्व व्यर्थ आहे स्वरूपज्ञानी व त्यांचे ज्ञान मोकळे असते. स्वरूपज्ञानी 'आपण व्याकृत' या भावनेपासून अलिस असतो. लोकदृष्टीने तो माणसासारखा, व्याकृतिसारखा असतो परंतु त्याच्या अंतर्यामीं व्यक्तित्वपणाचा मागमूसहि नसतो.

हल्ळीं जवळ जवळ प्रत्येक घरांत रोडिओ आहे. रोडिओद्वारे गाणे वगैरे कार्यक्रम घरबसल्या ऐकूं शकतात. परंतु गाणारा वा बोलणारा त्या शाहरीं वा दूरआमी किंवा दूरदेशी सुद्धां असू शकतो. त्याप्रमाणेच जो स्वरूपज्ञानि आहे त्याचा ब्रह्मभाव व विश्वभाव व्यक्त आहे-असतो, परंतु व्यक्तित अनुभवाचा लवलेशाहि त्यांच्याकडे नसतो. 'जगांत' वस्तृ एकच आहे. परंतु वेगवेगळ्या स्वभावाचे, अनेक विद्या, कला पारंगत असें अनेक सिद्ध असतात, त्या सिद्धत्वांत रोडिओ आकार म्हणून मनुष्याकार असतो. घटनाकालीं घटनक्रिया होत असतांना

जी गुप्त संवेदना असते त्याप्रमाणे ती आकाराला येते, संताचे आस नव्हती ते संत असें कां? हा अदृष्टाचा रेडिओ असलेला त्यांत एकसारखा दुसरा नसेल, त्यांत कांहींना कांहीं तरी फरक असणारच.

वेणु एकाच्च जातीचे सर्वं सारखचे—जरी असले तरी त्या प्रत्येक वेणूंत सूक्ष्मरितीनें बदलच असेल. मग तो वेणू बनविणारा कितीहि कसाची असो—प्रत्येक वेणूची पोकळी त्यासु साधतांच येणार नाहीं. तसेच जगांत अनेक प्रकारचे संत असतात परंतु एकासारखा दुसरा नसतो. भगवान् श्रीकृष्णासारखें उपजतच सिद्धपुरुष असतात, कीं जें थोड्याशा संस्कारानें प्रगट होतात. या चैतन्याची खुबी व कला वेगवेगळी आहे, त्याचा प्राण जरी एकच असला तरी पण प्रत्येक नाडींत फरक हा असतोच—तो प्राण घटिका घटना यंत्रानें साधला जातो.

जें शुद्ध ब्रह्मज्ञान, त्या ब्रह्माचे चैतन्य हें पंचप्राण आहेत, त्या चैतन्यांतून अनेक ब्रह्मांडे जरी निर्माण झालीं तरीं त्यांतून निर्माण झालेली बातमी त्यांतच भरून राहाते. ह्या बातम्या ज्याच्या मुखांतून बाहेर पडतात त्यास ज्ञानी म्हणतात. स्वरूपज्ञानी स्वतःला कांहींहि समजत नाहीं तो स्त्री वा पुरुष नव्हे. लौकिकरीत्या लोक त्यास अनेक नांवे देऊन भजतात, परंतु स्वरूपज्ञान्याच्या अंतर्यामीं कांहींच नसतें. ज्यास सदगुरुस्वरूप म्हणायचें तें स्वरूप, तीं केवळ ब्रह्मस्थिति, पण ती कोणाची? अमकी तमकी, कोणाची असें नाहीं. स्वरूपज्ञानाचें स्वरूप भावातीत तर आहेच परंतु भावनांतीतीहि आहे. ज्याच्यासुळें म्हणणें म्हणावें लागतें मग त्यास म्हणतात, ही त्यांची भावना स्वरूपज्ञान्याच्या अंतर्यामी विकल्प नाहीं म्हणून संकल्पहि नाहीं. हा हृदयाचा धर्म नव्हे. [निर्गुणाला हृदय नाहीं.]

तुम्हांला येणारा—तुम्हीं असल्याचा—अनुभव अनपेक्षित आहे. पिंडकाया वा ब्रह्मांडकाया संकल्परहित आहे म्हणून साधूसंत सांगतात कीं याचा उल्लेख देतां येत नाहीं. “जे झालेचि नाहीं, त्याची वार्ता पुससी काई? ”

सद्गुरुच्या लक्षणांतील लक्षण, त्याच्या देहाकृतींत अहंभाव नाही. देहकारा-सारखा 'मी' आहे यास म्हणणे अहंकार, शरीरांत असलेला, इंद्रियाला जाणणारा, इंद्रियाला जाग देणारा तो आत्मगूण आहे. प्रसंगाप्रमाणे त्यासु अनेक नांवे येतात नाही. परंतु त्यास अमके तमके असें रूप नाही. स्वरूपशानाच्या अंतर्यामी कसल्याहि अपेक्षा श्रीसद्गुरु गुरुलिंगजंगम महाराज हे केवळ्या मोठ्या योग्यतेचे सिद्धपुरुष, त्यांनी त्यांच्या ह्यातींत जर संकल्प केला असता तर या मठाला आज सुवर्णाच्चि खांब दिसले असुते.

गुरुलिंगजंगम महाराज स्वरूपसिद्ध होते म्हणून त्यांच्या अंतर्यामी कसल्याहि प्रकारची अपेक्षा नव्हती. जे अप्रबुद्ध असून आपणांस प्रबुद्ध शानी असें म्हणवून घेतात असेंच पुरुष माझा एखादा मठ असावा, मंदिर असावे, अमूक एकर जागा असावी वगैरेचे संकल्प सोडतात. स्वरूपज्ञानी संकल्परहित तो कसल्याहि प्रकारची

इच्छा करीत नाहीं व असे पुरुष संकल्परहित, अनूवांच्छित असल्यामुळेच केव्हां केव्हां अशा पुरुषांच्या हयातीत वा पश्चात्, तें नको म्हणत असतांनाहि इतर भक्तजन मठ, मंदिरे बांधतात आज जे मठ वा मंदिरे दिसतात, तीं स्वरूपज्ञान्यांच्या प्रकाशांतून निर्माण झालेलीं आहेत.

ज्यास परब्रह्म परमात्मा म्हणतात तो असल्याची खूण—हाच तो तुम्हीं गुण कोणत्याहि शरीरांत असलेल्या आत्मगुणांतून—आपण असा—ज्ञानगुण, त्यांतूनच हीं पंचभूतें निर्माण होतात. केवळ सत्त्वाचें स्वत्व हैं आपण असल्याचें तत्त्व आहे ही—आपण असल्याची खूण हेच तें परब्रह्माचें रूप आहे. पागोटे किंवा टोपी जर घरांत आहे तर ती महाराज असल्याची खूण आहे. त्याप्रमाणेच प्रत्येकाच्या वापरत्या शरीरांत असलेली आत्मखूण ज्यास आम्हीं सद्गुरु म्हणतो त्याचें माहात्म्य आहे. अर्थात् तें माहात्म्य अथवा खूण म्हणजे कांहीं तें परमात्मस्वरूप वा सद्गुरुच्या लक्षणाला लक्षण नाहीं. गुणाला गुण सोसत नाहीं, पचत नाहीं म्हणजे सद्गुरुच्या लक्षणांत बसत नाहीं.

मुख्य कार्य सद्गुरुपाशीं. दुसरे कार्य सत्तशिष्यापाशीं आहे. ज्यास देवाचें दर्शन पाहिजे तो सत्तशिष्य आहे. ज्याच्या हुदयांत भावभक्तीचा कळवळा निर्माण होतो तोच सत्तशिष्य होय. साधुसंताच्या, स्वरूपसिद्धाच्या ठिकाणीं दया, शांति व समाधान असतें कारण त्यांच्या अंतर्यामीं तो (परमात्मा) असल्याची खबर आहे. ज्यास देवच पाहिजे त्यांस इतर कांहींहि नको असतें. सद्गुरुची गरज कशासाठीं? ज्याला देवाची भेट पाहिजे, त्याला सद्गुरुचीहि भेट पाहिजे, सद्गुरुभेटीविना देवाचें दर्शन दुरापास्त आहे. नुसत्या लक्षणांनीं ओळख घेतली तर कार्य होत नाहीं, ओळख होण्याकरितां विश्वासू पाहिज; योग्य भूमिका जरी साधकाची असली तरी सद्गुरुची गरज आहे. सद्गुरु आहेत परंतु योग्य भूमिका असलेले साधक दुर्मिळ आहेत.

देव म्हणून ज्यास म्हणतात तो स्वरूपज्ञानाच्या साक्षीप्रमाणे सर्व चराचररूप आहे आगम निगम विद्येत पारंगत असलेल्याकडे जाऊन समाधान मिळणार नाहीं. ज्यास सहस्रनामानें आळवतात, तो एककळ्डी मिळाला पाहिजे. सद्गुरुलाहि भजतो व आशेनें दाही दिशेला, या देवाला, त्या देवाला भजतो, कारण योग्य भूमि नाहीं. शिष्य एककळ्डी पाहिजे. देवच पाहिजे अन्य कांहीं नको असा त्यान्हा अत्याग्रह पाहिजे, त्याला देवाचें म्हणजे देवाचेंच प्रत्यक्ष रूप पाहिजे. बाकी कांहीहि नको, ज्याला खरोखरच देव पाहिजे. तो सद्गुरुकडे गेल्यानंतर, सद्गुरु सांगेल तेवढेच प्रमाण, बाकी सर्व अप्रमाण असा सत्तशिष्याचा अंतर्यामींचा भाव असतो.

कित्येक साधुसंताच्या पत्नी व्यवहारांत अशा तशा असतात परंतु त्यांचें भक्तिप्रेम पतिप्रेमापेक्षां अधिक असतें. याचें उत्कृष्ट उदाहरण म्हणजे तुकारामाची बायको जिजाई. एरवीं तीं तुकारामबरोबर भांडायची, परंतु जेव्हां तुकारामाच्या व्याक कर्मठ शाहणांनीं इंद्रायणी नदींत बुडविल्या तेव्हां तिनें किती आक्रोश केला. ‘माझ्या आयु-
न्याचें आज मतेरें झालें’ असें उद्गार तिनें काढले.

साईंबाबांकडे एक मारवाडी गेला. साईंबाबांची सर्व साक्षिणी अवस्था होती. तेणेकरून ते जाणत होते, तो मारवाडी ब्रह्मप्रातीसाठीं साईंबाबांकडे गेला. त्याच्या खिशांत शेकडों रुपयांच्या नोटा होत्या, हेंत्यांनी जाणलें होतें. त्याचें मन बघण्याकरीतां साईंबाबांनी आपत्या एका माणसास स्वतःकरिता ५० रुपये, एका वाण्याकद्दून आणावयास सांगितलें. तो गेला व परत आला त्यांने सांगितलें वाणी धरांत नाहीं. नंतर त्याला दुसऱ्याकडे पाठविलें तेव्हां तो म्हणाला माझ्याजवळ पैसे सुटे नाहींत. नंतर तो तिसऱ्यांकडे गेला तेव्हां साईंबाबा म्हणाले की, “आज माझी अशू जाणार आहे, तेव्हां त्याचे मला ५० रुपये दिलेच पाहिजेत हे लोक मला पैसे देत नाहींत, आतां मी काय करूं या विचारांत आहे.” कांही वेळानें तो पाठविलेला माणूस परत आला व बाबांना घणाला, त्यांजकडे आज पैसे शिळक नाहींत, मग साईंबाबा “अब क्या करेगा?” या विचारांत बसले. वराच वेळ बोलले नाहींत. तेव्हां तो मारवाडी म्हणाला, “बाबा हमारा सवालका कुछ जवाबही नहीं देता है” साईंबाबानें कहाँ, अब तुम इधरसे जावो, अब तुमको बहुत टाईम है” माझ्या जवळचें तुला ब्रह्मसान पाहिजे. परंतु तुझ्या खिशांत शेंकडों रुपयांच्या नोटा आहेत, मी चिंतेंत आहे व माझा माणूस मधापासून तुझ्यासमोर हेलपाटे घालतो आहे, तरी तुझ्या वाचेने असें येत नाहीं की बाबा, हें माझ्याजवळचे ५० रुपये ध्या “हमारी विद्या हमारी मर्जी तुम्हे मोफत चाहिये, तुम्हारा धन तुमसे प्यार है, वैसी हमारी विद्या हमसे प्यार है, तुम इधरसे चले जाव।”

पैशाचा लोभ सुटत नाहीं व ब्रह्मप्राती पाहिजे अशास काय म्हणावें ? सदगुर-
प्रातीसाठीं सर्वस्व गहाण ठेवावें लागतें. जीविदान द्यावें लागतें. ज्यानें जीविदान केलें
तो शक्कीच्या गोष्टीकडे दुर्लक्ष करील काय ? तुमचीं बरी वाईट कमै मिथ्याभूत आहेत.
अर्थात् त्याचें खरें वर्म काढावयास जे मागतात. ते सपरिशेल नागवले मात्र जातात,
अशांना ब्रह्मप्राती मग कुठून होणार ?

सद्गुरुंच्या वचनाप्रमाणे राहीन-फार काय-मी मरेन, मरण्याची. तयारी ठेवीन असा ज्याचा निर्धार झाला तो निर्धारी चिरायु परंतु वरी वरी निर्धारी भक्ति दाखवून आपल्या फळाची काळजी [आशा] सोडावयास मागत नाही. तो निर्धारी भक्त नव्है, ज्या हृदयांतील ज्ञान म्हणजे गुण, त्या गुणांचा साक्षी-ज्यास सद्गुरु म्हणतात-त्याकडे लबाडी चालत नाही. सद्गुरु म्हणजे नव्हे कोण्या व्यक्तीचें रूप. सद्गुरु तो अव्यक्त निराकार, निर्गुण.

जो खरा सत्राशिष्य असेल व त्यांने ज्यावेळेस सद्गुरुंकङ्कन नाम घेतले असेल त्यावेळेपासून चित्रगुप्त त्याची शुभाशुभ कर्म लिहावयाचीं बंद करतो. ‘नाम घेवां तत्क्षणीं। चित्रें ठेविली लेखणी’ त्याचवेळेपासून त्याची शुभाशुभ कर्म बंद पडतील, म्हणून सत्राशिष्य तरी खरेचि व्हावें.

सर्वांभूतीं परमेश्वर

सर्वांच्या कल्याणासाठीं उपनिषदांत एक महामंत्र सांगण्यांत आलेला आहे.
त्याकडे आपण लक्ष पुरविलें पाहिजे.

ईशा वास्यमिंदं सर्वं यत्किंच जगत्यां जगत्

या जगांत तुम्ही जें जें पहातां तें सर्वं ईश्वरमय आहे; ईश्वर सर्वाठार्यीं ओतप्रोत
भरून राहिला आहे.

यासाठींच तर या जगांतील सारे धर्म व साधुसंत कंठरवानें पुकारताहेत कीं,
स्वतःमध्ये व सर्वांमध्ये भगवंताला पहा. परमात्मा सर्वाठार्यीं आहे. सर्वांचा आत्मा
एकच आहे. तो सर्वत्र सारखा एकरूप आहे. त्या परमात्म्याशीं एकरूप होण्याचा
सतत प्रयत्न करा. तो व मी एक आहों असें सतत ध्यान करून याचा अनुभव
घ्या. ‘तुमी आर आमी एका—’ असें कविचित्राट रविंद्रनाथ टागोरानीं म्हटलें आहे
व असंख्य साधुसंतांनी तेंच गायिलें आहे. तें अनुभवासिद्ध आहे.

हा अनुभव कशासाठीं

या बाबतींत एक विचारवंत प्रश्न करतात कीं या एकत्वाच्या अनुभवाची कशा-
साठीं पर्वा करावयाचा ? अशा अनुभवाची जरूरीच काय ? जर सर्वाठार्यीं एकाच
परमात्म्याचें वास्तव्य आहे तर मग या जगांत जिकडे पाहावें तिकडे विषमता, तुटकपणा
कां आढळून येतो ? एकमेकांत संघर्ष कां घडतात ? प्रत्येकजण दुसऱ्याच्या नाशासाठीं
कां बरें झटतो ?

प्रश्न फार महत्वाचा आहे व त्याचें उत्तरही त्या प्रश्नांतच अंतर्भूत आहे. जें
ऐक्य साधण्याबद्दल सांगण्यांत आलें आहे तो अनुभव घेण्याच्या बाबतींत दुर्लक्ष
करण्यांत आल्यामुळे, त्या आशेकडे दुंकूनहि पहाण्यांत न आल्यामुळे आपणांस आज
सर्वत्र अंधकार दिसून येत आहे.

सारे लोक घनसंपदेच्या मागें लागले आहेत. एकमेकांवर राग घरून जो
तो सूड उगवूं पहात आहे. तंटे भांडणे, मारामाऱ्या, खून, लुटालूट, जाळपोळ
चालली आहे. ती कशासाठीं ? राष्ट्रामध्ये परस्पर युद्धे होतात ती कशासाठीं ?
लोक कोणी हंसताहेत तर कोणी रडताहेत, कोणी आनंदांत तर कोणी निंतेंत आहेत.
कोणी संपन्नतेंत लोक्तो आहे तर कोणी दारिद्र्यांत भाजून निघत आहे. कुठें शानाची
तर कुठें अशानाची पराकाष्ठा झालेली दिसून येते; कोठें सुखाची तर कोठें दुःखाची
पराकाष्ठा ! हें जें सर्वं घडत आहे त्याचे मूलभूत कारण आम्ही एकत्वाचा अनुभव
घेण्यापासून फार दूर आहोत हेंच होय.

लोक भलतीकडे जात आहेत

सध्यांच्या काळांत देवाची किंवा धर्माची फारशी पर्वा करावी असें वाटणारे लोक फार कमी आहेत. काय करायचे आहे ईश्वरासंबंधीं विचार करून ? अशी भाषा ऐकूं येते ! लोक भलतीकडे वहात चालले आहेत. त्यामुळे त्यांना नाना प्रकारच्या संकटांना व अडचणीना तोंड घावें लागत आहे.

ईश्वराकडे न वळतां अन्य मार्गांनीं अडचणी सोडविण्याचा प्रयत्न केला जात आहे. त्यामुळे बिकट समस्या न सुटतां अधिकाधिक बिकट होत चालल्या आहेत. त्या तशा व्हायच्याच ! प्रत्येकाच्या हृदयांत परमात्माचे वास्तव्य आहे हा विचारच कोणाच्या डोक्यांत येत नाही. द्वैतभाव एकसारखा वाढत चालला आहे. जेथें शोध करावयाचा तेथें तो न करतां आम्हीं बाहेर खेरावैरा भटकत आहोत !

ज्याचे वास्तव्य प्रत्येकाच्या अंतरांत आहे त्याच्याशीं आम्हीं एकरूपता साधावयाची ! तसें केल्यानें आमचे सर्व प्रश्न हां हां म्हणतां सुटतील हें हो कसें काय ?

गीतेत श्रीकृष्णानें सांगितलें आहे कीं—

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्याति यो ८ जुन ।

सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥

जसा माझ्यासाठीं आत्मा आहे तसाच त्याच आत्म्याचा वास इतरांच्या ठारी आहे या दृष्टीनें जो सर्वांकडे पहातो, कोणालाहि सुख दुख झालें किंवा स्वतःला झालें तरी त्या दोन्ही अवस्थांकडे जो सम दृष्टीनें पहतो तो परम योगी समजावा.

सारे लोक माझ्यासारखेच आहेत; माझ्यांत व इतरांत तो एकच एक परमात्मा वास करीत आहे. जशा मला आपलेपणामुळे कांहीं गोष्टी प्रिय वाटतात, जशी माझी माझ्यावर प्रीति आहे तशीच गत प्रत्येकाची असते. मग माझ्यांत आणि इतरांत भेद तो काय ? असा भेद कां वाटावा ?

समत्व ओळखलें नाहीं

ही भावना मनांत जागृत झाल्यावर दुसऱ्याचा द्वेष, निंदा किंवा मत्सर करण्याची जरूरीच रहाणार नाहीं. दुसऱ्याच्या द्वेष किंवा मत्सर केल्यानें ते विकार आपल्याठारीं निर्माण होऊन त्यामुळे आपले नुकसान नाहीं का होत ? आपण दुसऱ्यांशीं भांडण कां म्हणून उकरून काढावयाचे ? दुसऱ्याच्या द्रव्याचा आपहार करण्याची दुर्बुद्धि आपणास कां व्हावी ? याचे कारण आम्हीं आमच्यांतील समत्वच ओळखलें नाहीं. तें ओळखलें असतां दुसऱ्याच्या वस्तुबद्दल ममत्व उत्पन्न होणार नाहीं. आम्हीं कधीं अंतर्मुख होऊन या गोष्टीचा विचारच केला नाहीं. सारें बहिर्मुख चाललें आहे.

ही वादविवाद करण्यासारखी किंवा ध्यानस्थ होऊन विचार करीत बसण्यासारखी गोष्ट नाहीं. ही आचरणांत आणण्यासाठीं, व्यवहारांत अनुभवण्यासाठीं अवश्यमेव झटण्यासारखी गोष्ट आहे.

हा समत्वयोग एकट्यासाठीं किंवा अमूक वर्गातील लोकांसाठीं नाही. हा योग सर्वांनी साधावा असा आहे. तो सर्वांसाठींच आहे. हा योग आपण साध्य करून घेतला म्हणजे सर्व तंटे भांडणे मिटतील मार्गातील सान्या अडचणी नाहींशा होतील व सर्वत्र सुख दिसूं लागेल.

समत्वयोग साधप्याचें व महत्व फार आहे. तुम्हांला भगवंताशीं सख्य जोडावयाचें आहे ना ? भग त्या महायोगांतील ही महत्वाची पायरी आहे. ही तुम्हांला साधतां आलीच पाहिजे. माझ्यांत व इतरेजनांत कोणताहि भेदभाव नाहीं. या जगाचा व्यवहार चालू राहिला पाहिजे ना ? त्यासाठीं भिन्न व्यवहार, वागणे सवरणे; परंतु अंतरीं आमच्यामध्ये एकात्मता आहे. तो व मी भिन्न नाहीं. आम्ही एकरूप व एकजीव आहोत. आणि जी माझी गत तीच इतरांची. माझ्यांत व इतरेजनांत कोणताहि भेदभाव नाहीं.

दिव्याखालीं अंधार

परमात्म्याप्रत पोहोंचावयाचै व त्याची प्रासि करून ध्यावयाची ! आत्म-साक्षात्काराचा अनुभव ध्यावयाचा याचा अर्थ तुम्ही काय करता ? हा दर्शनलाभ कोणत्या मार्गानिं घडेल असें तुम्हांला वाटते ? मंत्रतंत्रानें कीं डोळे मिळून ध्यान करीत बसल्यानें ? का दुसरा कोणता तरी तपश्चरणाचा मार्ग पत्करल्यानें. भगवान् आकाशांतून खालीं उतरून तुमच्यापुढे उभा राहील, अशी का तुमची कल्पना आहे ? बाबांनो ! तशी वाट पहात बसू नका. ती तुमची इच्छा सफल होणार नाहीं ! स्वतःच्या ठारीं तुम्हांला भगवंताची अनुभूति होत नाहीं मग ती दुसरीकडे हिंदून भटकून कशी काय होणार आहे ? दिव्याखालीं अंधार ! म्हणतात तो यालाच !

हे सारे जग परमात्म स्वरूपानें व्यापलेले आहे. या जगांतील यज्ञयावत सान्या लोकांवर प्रेम करणे म्हणजेच भगवंतावर प्रेम करण्यासारखे आहे. प्रत्येकांच्या-ठारीं स्वतःला पहाणे हेच परमात्मदर्शन होय. परमात्मा तुमच्यापासून भिन्न मुळींच नाहीं.

आपल्या भावाबरोबर किंवा शेजान्याबरोबर झगडत रहावयाचें व मी भगवंताची भक्ति करीत आहें असें मानावयाचें हें निव्वळ ढोँग आहे ! आपले भाईबंध, आपले शेजारी यांच्याठायी परमात्मा पहातां आला पाहिजे. जो आपल्या बंधूला ओळखत नाहीं, जाणत नाहीं, त्याच्यावर प्रेम करू शकत नाहीं, तो दूर वाटणाऱ्या भगवंतावर कसले प्रेम करणार ? ज्याला आपल्या सभोवारच्या लोकाची, घरांतील मुलांमाणसांनी प्रेमानें वागतां येत नाहीं, तो भगवंताचें पूर्ण स्वरूप कसें बरें आणू शकेल. यासाठी ईशा वास्यमिदं सर्वं यत्किंच जगत्यां जगत । या महामंत्राचें महत्व ओळखा. त्याचें आचरण करा.

समर्थ रामदासांची थोरवी

बरोबर दोनशे एकयाएरी वर्षापूर्वी महाराष्ट्रांत समर्थ रामदास हे थोर संत होऊन गेले. त्यांनी धर्मकारण केलै तसेच राजकारणांनी केलै. छत्रपति शिवाजी महाराजांचे गुरुजी या नात्यानें त्यांनी त्यांचे मार्गदर्शन केलै. त्यांनी मार्गे ठेवलेले वाढूमय सर्व व्यापी, अत्यंत उद्घोषक तसेच जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्राला व्यापून उरणारे आहे. संत वाढूमयाचे थोर उपासक न्या. मू. माधवराव रानडे यांनी सुमारे साठ वर्षापूर्वी केलेले त्यांच्या थोरवीचे रसग्रहण आमच्या चाचकांस आजही उद्घोषक वाटेल अशी आशा आहे.

कांहीं दिवसांपूर्वी ज्ञानेश्वरांच्या चरित्रांत ग्रहण करण्याजोरे काय आहे, ह्याचे मीं अल्पमतीनें विवेचन केलै होतें. त्या व्याख्यानांत मीं असें सांगितलै होतें की, श्रीमद्भगवद्गीतेचा बोध ग्रंथरूपानें लोकांच्या मनावर चांगला ठसत नाहीं, चरित्रानें चांगला ठसतो, यास्तव, ज्ञानदेवांनीं अवतार घेतला. ज्ञानदेवांनंतर दोनशे तीनशे वर्षे जो काळ गेला तो ह्या प्रांतांत, देशावर व कोकणांतही मोठा काळजी वाटण्यासारखा काळ होता. त्या काळाकडे तेव्हांच्या लौकिक रीतीनें अवलोकन केलै असतां, पुराणांत वर्णन केलेल्या कलियुगाचा तो काळ आहे, असें वाटत होतें; व त्या वेळच्या लोकांस (हल्ळींच्या लोकांप्रमाणे) उन्नति प्राप्त करून घेण्याचा आपल्या अंगी पराक्रम नाहीं असें वाटत होतें. इतिहासावरून असें आढळून येईल कीं, ज्ञानेश्वरांचे समकालीन नामदेव वैगैरे ज्ञात्यानंतर विज्ञानेश्वर (ह्यांनीं याश्वरल्की मिताश्वरा टीका लिहिली आहे), हेमाद्रि (ह्यांना हेमाडपंत म्हणण्याचा परिपाठ आहे; हे देवगिरीच्या जाधव घराण्याचे प्रधान), रामदास, कल्याण, हे होतपर्यंत तीनशे वर्षे इतिहासांत खल्लगा आहे. म्हणजे धनुर्विद्येत, आयुर्विद्येत व यास्त्रांत कोणी फारसे उदयाला आले नाहीत. सूर्याला खग्रास लागण्यापूर्वी जसा तो दिसतो, तसा तो एक तासानें दिसत नाहीं—जेथें तेथें काळोख होऊन जातो,— तसें झालें; त्यामुळे आपले स्वराज्य गेलें, आपला पराक्रम नाहींसा झाला व आपण बुद्धिभ्रष्ट झालों, तेव्हां आपली स्थिति सुधारेल किंवा नाहीं, असें विचारलें असतें, तर निराशेचेंच उत्तर मिळालें असतें. त्यावेळीं मोठा योद्धा, राजा व शिल्पकार वैगैरे फारसा कोणी झाला नाहीं. पुढे, दोनशे वर्षांनीं सर्व हिंदुस्थानभर उदयकालाचीं चिन्हे दिसून लागली. बंगाल प्रांतांत—आपणांस ऐकून माहीतच असेल—चैतन्य झालें, काशीत कबीर, कमाल झाले व पंजाबांत नानक झाले. हा समकालीन साधूंच्या उदयाचा प्रकार मोठा विलक्षण आहे, साधुत्व, पुरुषार्थ, पराक्रम, साहस व विनय, असे जे खरा मनुष्यपणा येण्यास थोर गुण

लागतात, त्यांचा समुद्रव एका एकी सर्वत्र दिसून लागला. तो एकाच प्रांतांत दिसला असता, तर नवले नाहीं. तेव्हां मुसलमानी अंमल जारीने सुरु असतां हिंदुस्थानांत सर्वत्र साधू, शाळी, कवि, सरदार, मुत्सदी व शिपाई उत्पन्न झाले आणि अभ्युदय दिसून लागला. त्यांपैकीं विशेष रीतीने स्मरणांत ठेवण्यासु ज्यांचे गुण कारणीभूत झाले त्या रामदासांचा (ज्यांचे मूळचे नांव नारायण) जन्म शके १५३० त झाला. असो.

वाईट स्थितीतून सुटका करणारे, किंवा उन्नतीचा मार्ग दाखविणारे ते त्या काळने वाटाडे, किंवा दर्शक, किंवा अग्रेसर होत. अशा काळांत ज्यांच्याजवळ हे गुण नसतात ते निरर्थक होत, हा अनुभव आहे. चिंतेच्यूने स्वरूप सर्वोना ठाऊक आहे. तें आति उम्र असते. गेल्या वर्षी त्या स्वरूपाचीं थोडीशी दिशा प्रत्यक्ष पाहाण्यांत आली. राजा तोच, सरकार तेच, न्यायाधीश तोच व प्रजासुद्धां तीच, तरी तसा प्रकार दिसून आला. येथून शेंदोनशें कोसांवर, किंवा नमंदेच्या उत्तरभागी (तेथें आपणांपैकीं वरेच लोक गेले असतील) एक देऊळ आहे. ह्या देवळाएवढे एक देऊळ शहरांतसुद्धां सांपडणे मुष्कील. त्यावर शिखराहि नाही. इंगर्जीत हिंदू देवळांवर शिखरे चढलीं. काशी, त्रिंदावन, गया वर्गेरे ठिकाणी; तसेच परवां आम्हीं लाहोरला गेलों तेथें व हैद्रावाद येथेहि कोंदट लहान व बाहेरून तर हीं देवळे आहेत असें सुद्धां वाटणार नाहीं, अशीं देवळे आहेत. चारपांचशें वर्षांपूर्वी देवळावर शिखर चढविण्याची हिंदूंची प्राज्ञा नव्हती. अशी देशाची, जानाची व योग्यतेची हीन स्थिति होती व त्या स्थितीतून लोकांची सुटका व्हावी, म्हणून समर्थ अवतरले. ह्यांना योगी म्हणा, साधु म्हणा, किंवा दुसरे कांहीं म्हणा, पण ह्यांना समर्थ म्हणण्याची वाहिवाट आहे. ह्यांना समर्थ कां म्हणतात ? तुकारामांना कधी कोणी समर्थ म्हणतांना ऐकिले आहे ? नाहीं.

आतां त्यांना समर्थ कां म्हणावयाचें ! तर त्यावेळीं सामर्थ्याची जरूरी होती. सामर्थ्यरूपानें परमेश्वराची कृपा अवतारावयाची होती. कोणत्याही गुणांत सामर्थ्य पादिजे होतें. तें कां पाहिजे होतें, हे मी जो इतिहासाचा भाग सांगितला, त्यावरून आपणांसु समजणारच नाहि. कवि, साधु, शानी, राजे, मुत्सदी त्यांची गरज होती; त्या सर्वांत सामर्थ्याची गरज अधिक होती; त्यावेळीं सर्वत्र सामर्थ्याची भूक लागली होती. मग ज्या देशावर परमेश्वराची कृपा आहे त्यांत गीतेतल्या आश्वासनाप्रमाणे परमेश्वर आपल्या कृपेचा अवतार जेणेकरून दृश्य होईल, असा कोणी तरी महात्मा उत्पन्न करितो, त्याचें लालन करितो, पालन करितो, त्याच्या अंगीं पराक्रम आणुन त्याचा गौरव करितो. इतिहासावरून आपणांसु ठाऊक आहेच की, देशाला नेमठेपणा आला की, त्याचा सामर्थ्यानें उदार ब्हावयाचा. म्हणून परमेश्वरानें त्यावेळीं देशाला नेमठेपणा आला तेव्हां रामदासांच्या द्वारे सामर्थ्याची योजना केली. तें सामर्थ्ये एकट्या रामदासांनी दाखविलें असें नाहीं. त्यांना व्हेचजण साडेभूत

झाले. त्या सर्वांविषयां सांगण्याचा हा प्रसंग नाही. तथापि ज्याचा रामदासांशी उजवा, किंवा डावा हात आणि मस्तक असा संबंध त्या शिवाजीचा येथें उल्लेख केला पाहिजे. हे रामदासांच्या दहापांच वर्षांच्या अंतरानें झाले. आतां इतिहासाचा प्रस्ताव करीत नाहीं. समर्थ झाले व शिवाजी झाले, तरी ते एकटे काय करणार ! एका पाश्चात्य ग्रंथकारानें असें म्हटले आहे कीं, जे अग्रेसर असतात. ते स्वतः अग्रेसर न होतां समुदायाच्या पुढें येण्यानें अग्रेसर होतात. सोळासुन्नाव्या शतकांतील लोकांची नामावळी व अठराएकुणिसाव्या शतकांतील लोकांची नामावळी केली, तर दुसरी-पेक्षां पहिल्या नामावळींत जास्त पराक्रमी लोक सांपडतील. शिवाजी म्हणजे मुक्तहारांतले शिरोमणि होते. आतां शिरोमणीचा अर्थ भलताच होतो. कारण, मुक्ताहार ज्याप्रमाणे, त्याप्रमाणे शिरोमणि ! तेव्हांच्या लोकांची व आपली तुलना केली, तर आपण फार मागासलेले आहोत असें दिसून येईल. त्यावेळी बाजी प्रभू, तानाजी मालुसरे, रामदास, शिवाजी आदि करून थोर मंडळी होऊन गेली. रामदासांची साह्यकारी मंडळी पंचवीसएक झाली. हल्ळीं ज्याला शंभर वर्षांचै आयुष्य आहे त्याच्या बापानें रामदासांना पाहिले असेल; म्हणजे रामदासांना होऊन फार वर्षे झालीं नाहीत.

त्या एका काळीं तापीपासून कृष्णतुंगभद्रेपर्यंत सर्वत्र साधू, शहाजे व मुत्सही झाले. असा जो काळ झाला, त्यांत विशेष प्रसिद्ध शिवाजी व रामदास हे होते. अशा थोर पुरुषांचे पराक्रम, बुद्धिमत्ता व थोरवी आपण आठवूऱ् नये काय? ह्या विषयावरील माझी आठवण ताजी करण्याकरितां मीहि सोहनीनीं प्रसिद्ध केलेली बखर वाचली. ही लिहिणारे रामदास संप्रदायांतले होते. त्यांचे नांव हनुमान स्वामी. हे सातारकर महाराज यांच्या पदरीं होते.

रामदासांच्या चरित्राला बखर कां म्हणतात ? तुकाराम, ज्ञानेश्वर व एकनाथ खांच्या चरित्रास बखर म्हटल्याचें कोठे ऐकिवांत नाहीं. रामदासांच्या चरित्राला बखर म्हणण्याचें कारण, ते राजकीय कामांत पडलेले पुरुष होतें हें होय; त्यांनी अन्य रीतीनेही उपकार केले आहेत. ज्ञानेश्वरांनीं गीतार्थबोध चरित्ररूपानें दाखविला. तसा प्रकार रामदासांचा नव्हे. एका वर्तमानपत्रांतील लेखकाला अशी भीति पडली कीं, ब्रतमाहात्म्याप्रमाणेंच ज्ञानेश्वरांचें महात्म्य होईल. पण, थोरपणाला चोहांकडून गुण लागतात हें त्यांना समजत नाहीं, हेंच त्यांचे खरें दुर्भाग्य. ज्या देशांत एकच अंगचा थोरपणा आहे तो देश बाल्यदर्शीत आहे, असें समजावें. पवित्रता, शूरल्व, ज्ञान, बल व दया यांहींकडून ज्या लोकांत थोरपणा असतो, तो देश स्वरा भाग्याचा. त्याच देशाचा उद्धार होतो. पण, एकदेशी थोरपणाला किंमतच नाहीं. मुसलमानांचा सर्वत्र अंमल असतां, महाराष्ट्र सर्व गोष्टींत थोर होऊन त्याचा गौरव च कीर्ति धवलींत झाली. थोराला सर्व अंगांनीं थोरपण साधितां येईल. पण तेही

एका माणसाच्या थोरपणाचा विचार करावयाचा नाही. राष्ट्रांतील लोक हे सर्व राष्ट्राचे रोम आहेत, ते थोर झाले पाहिजेत. ते तेव्हां प्रवृत्ति व निवृत्ति ह्या दोहोंतही सारखे होते; नुसत्या प्रवृत्तीच्याच मार्गे लागले नव्हते. जेवणाचाच उद्योग त्यांना ठाऊक होता असें नाही. ह्या देशांत कांहीं काळापूर्वीं ब्राह्मणसंस्थानिकांच्या पंक्तीला बसणारे ब्राह्मण होते. ह्यांची प्रौढी जास्त लाङ्घ खाण्यांत व दूध पिण्यांत होती, हा दौर्बल्याचा प्रकार झाला. पण, तसा प्रकार तेव्हां नव्हता. वास्तविक पहातां निवृत्ति व प्रवृत्ति ह्या दोन्ही मार्गांकडे लक्ष दिलें पाहिजे. प्रसंग आव्यास डगमतां कामा नये व प्रसंग नसेल तर तो आणावयास कचरतां कामा नये; तेच लोक भाग्यवान् होत. हैदराबाद, कलकत्ता, मद्रास व लाहोर येथील लोक महाराष्ट्राचा गैरव करितात व तें नांव यथार्थ आहे असें म्हणतात. ज्या लोकांच्या सद्गुणांनी महाराष्ट्राला मोठेपणा आला त्यांच्याबद्दल आपण बढाई करितां कामा नये. कारण, तो मोठेपणा आपण मिळविलेला नाही, तो पूर्वांजित आहे. त्यामुळेच महाराष्ट्राला राज्यकारणी सामर्थ्य आले व त्यामुळेच तापीपासून तुंगभद्रेपर्यंत स्वराज्य झाले. पंडितांत वामनपंडित झाले, साधूंत तुकाराम झाले, नामांकित मुत्सदी व वैद्य झाले आणि मोठमोठे किले तेव्हांच बांधण्यांत आले. त्यांची बांधणी कशी केली, हें आतां आम्हांस परकीयांना विचारावें लागतें! त्यावेळीं द्रव्यसुद्धां विपुल होतें; अशी आपली तेव्हां स्थिति असल्यामुळे सर्वत्र आपणांला ओळखतात. तेव्हां ज्याने मठींत बसून बाहेर अशी कृति केली, त्याला समर्थ म्हणाव्याचे नाहीं तर काय तुम्हांआम्हांला समर्थ म्हणावयाचे? म्हणून त्यांनाच समर्थ म्हणतात, हें अगदीं यथार्थ आहे.

जे मोठे असतात त्यांची जन्मापासूनच विचित्र हकीकत असते. तुम्हीआम्ही बगीच्या घोड्यांप्रमाणे रळलेले आहोत. समर्थासारखे मनुष्य गाढीवानाला न ऐकणारे असे असतात. समर्थ आठ नऊ वर्षांचे असतां रिवाजाप्रमाणे त्यांच्यावर लग्नाचा प्रसंग आला. त्यावेळी त्यांनी आपणांस सावधान केले, तरी आपण अनवधान असतो. त्यावेळी तुम्हांला आम्हांला हा प्रश्न शुचत नाही. पण समर्थांनी पुरोहितास ‘सावधान कशाचे’ म्हणून विचारले. पुरोहित म्हणाले, ‘तुझ्या पायांत बिडी पडणार.’ पुरोहिताचे उत्तर ऐकतांच, समर्थ आपल्या मातुश्रीला सोहून गंगातटाकी गेले. तेथें त्यांनी तप केल्यावर त्यांना साक्षात्कार झाला. ‘साक्षात्कार मानणारे मूर्ख व त्यांना कित्येक शिकलेल्या लोकांत गणीत नाहीत,’ अशा अर्धांची टीका एका वर्तमानपत्रांत आली आहे. पण साक्षात्कारांत फरक आहे. घर बांधले जाईल व नोकरी मिळेल असें स्वप्रांत दिसले व त्याप्रमाणे झाले म्हणजे साक्षात्कार झाला असें नव्हे. खरा साक्षात्कार पुढे आहे. शिवाजींनी रामदासांना असा प्रश्न केला की, मला आपणांजबळ राहावेसे वाटते. रामदासांनी असा उपदेश केला की, आपण माझ्याजबळ राहूं नये. आपण रायगडास रहावे. मी चाफळास राहीन. तेथून माझी

भेट घेण्याची इच्छा आपल्या मनांत उत्पन्न ज्ञाल्यास ती परिपूर्ण करण्याची मी एक युक्ति सांगतो. जी गोष्ट आपणांस कर्तव्य असेल, ती करण्यापूर्वी देवावर हवाला ठेवून, उत्कंठित रीतीने इच्छा करून, देवीसमोर निजत जा. मन शुद्ध असू द्या. तें गद्दल असतां कामा नये. (शिवाजीचा शुद्धपणा घेण्यासारखा आहे, तरी तो चोर होता, बंडखोर होता, फलणा होता, असें कित्येक म्हणतात !) नंतर पुढे समर्थानीं शिवाजीला असें सांगितलें कों, देवीजबळ निजल्यावर आपणांस जें स्वप्न पडेल त्याप्रमाणे वागत जा. आतां सर्व बाबतींत साक्षात्कार चालेल, असें माझे म्हणणे नाहीं. आपली निर्धाराची स्थिति नाहीं म्हणून आपणांस साक्षात्कार होत नाहीं. देवाचा अंश म्हणजे अंतरात्मा व साक्षात्कार म्हणजे त्यांची वाणी. (हिला लौकिकांत 'आकाशवाणी' म्हणतात व ही झाली असतां विजांचा गडगडाट होतो असें म्हणतात; पण, खरोखरी तसा कांहीं प्रकार नाहीं.) हिलाच Voice of Conscience किंवा Voice of God म्हणजे अंतःकरणाचा, किंवा देवाचा ध्वनि असें म्हणतात. मनुष्य निर्धाराने वागल्यावर त्या तो साक्षात्कार होणार. मी निर्धाराने न वागल्यामुळे त्याला तो साक्षात्कार झाला नाहीं; म्हणून जो निर्धाराने वागेल त्याला मी हंसणार नाहीं; असें तरी असावें. शिवाजीला समर्थांचा वरदहस्त होता. त्याला निर्धार करतां आला. आपणांस तसा निर्धार करतां येत नाहीं. शिवाजीच्या उर्जित दशेचें खरें कारण पुंडावा किंवा बंडाळी नव्हे, तर जें कांहीं विशेष आहे, तें हें कीं, रामदासांची बुद्धि व शिवाजीची कर्तव्यता. बंडाळीने व पुंडाव्याने देशाचा देश धुळीस मिळेल. मराठ्यांनी ब्राह्मणांचा, किंवा ब्राह्मणांनी मराठ्यांचा द्वेष तेव्हां केला नाहीं. शिवाजीच्या अष्टप्रधानांत ब्राह्मण, परभू, मराठे व शेणवी होते. साधूंतहि तसा द्वेष नव्हता. हल्दीं सुतार, कासार शिंपी ह्यांच्यांत साधु होऊं नये, असें क्रित्येकांस वाटतें म्हणतात. असा एकंदर महाराष्ट्राचा लौकिक साधनसमुच्चयाने झाला. हा होण्यास प्रमुख कारण समर्थ होते व त्यांचे अभंग व स्फुटें वाचलीं म्हणजे विशेष प्रकार काय, पुरुषार्थ काय, हें आपणांस चांगलें समजेल, मीं सांगावें व आपण ऐकावें अशानें कांहीं समर्थांची यथार्थ पूजा होणार नाहीं. ती करण्याकरितां काळ मोडला पाहिजे. तरी थोडक्यांत समर्थांच्या बोधाचें लक्षण सांगतों. जसें गीतारहस्य एका शोकांत सांगितलें आहे, तसाच समर्थांचा उपदेश अध्यां औंवीत आहे. ती अर्धी औंवी ही :—‘मराठा तितुका मेळवावा, महाराष्ट्रधर्म वाढवावा.’ मराठा हा शब्द व्यापक आहे. शिवाजीच्या पदरीं ब्राह्मण, शेणवी, प्रभू आदिकरून सर्व प्रकारचे मराठे होते. महाराष्ट्रधर्म हा हिंदुधर्माहून भिन्न आहे. त्याच्या तोडीचा जेमतेम इंग्रजी शब्द Patriotism होईल. दासबोध, राजनिति व व्यवहारनीति यांची Encyclopedia आहे. या ग्रंथाचें काळजीपूर्वक अध्ययन केलें, तर महाराष्ट्रधर्म म्हणजे काय हें कळेल.

पांच व अभिश्राय—

इश्वरज्ञान स्वरूप

तु श्वरज्ञान स्वरूप व सत् स्व-रूपज्ञान, प्रकाशक श्री. मन्छंद्रनाथ द. हाटे, निसर्गदत्त आश्रम, वनमाली भवन, लेतवाडी १० वी गळी, सुंबई ४. किंमत तीन रुपये.

श्रीसमर्थ भाऊसाहेब महाराज, उमदीकरया सत्पुरुषाच्या सांप्रदायांतील श्रीसदगुरु निसर्गदत्त महाराज यांच्या निवडक निरूपणाचें हैं दुसरे पुस्तक आहे. पहिले पुस्तक १९५८ सालीं प्रसिद्ध झाले.

निसर्गदत्त महाराज [श्री. मारुतीराव कांबळी] हे एक साक्षात्कारी संत असून त्यांनी लोककल्याणासाठीं वेळोवेळीं व निरनिराळ्या ठिकाणीं जीं प्रवचने दिलीं त्यांपैकीं काहींचे सार सर्वस्व यांतून देण्यांत आले असून तें भक्तांना व मुमुक्षुजनांना मार्गदर्शक होऊन रहाणारे आहे. सत्यनित्य, निरंतर, निर्विकार परब्रह्म किंवा परमात्मा आपल्यापासून दूर नाहीं. आपल्याच ठारीं त्याचें वास्तव्य आहे. योग्य मार्गाचें अवलंबन करून त्याची ओळख मात्र पटवून घेतली पाहिजे हैंच महत्वाचें सूत्र बहुतेक प्रवचनांतून परोपरीने सांगण्यांत आले आहे व तेंहि हृदयाला पटणाऱ्या परिणामकारक भाषेत. अध्यात्माची आवड असणाऱ्या मुमुक्षुंनी हीं निरूपणे नजरेखालून अवश्य घालावीं. त्यामुळे फायदाच होईल.

— : x : —

वर्गणीदारांस पुन्हां विनंती

साईलीलेचा वर्षारंभ पुढील महणजे एप्रिल महिन्यापासून होतो. या पुढील एप्रिल महिन्याचा अंक हा श्रीरामनवमी विशेषांक महणून दरवर्षाप्रमाणे मोठ्या आकाराचा अर्थात् ऐशीं पानाचा निघणार आहे. त्या अंकांत अनेक विचारवंतांनी लिहिलेले विविध स्वरूपाचें व विशेषतः श्रीरामचंद्र व त्यांच्या चरित्राचें वर्णन करणारे रामायण यांचें महत्व हिंदवासीयांच्या जीवनांत किती आहे याचे दिग्दर्शन करणारे लेख प्रसिद्ध होणार आहेत.

साईलीलेचे वर्गणीदार कोणत्याहि महिन्यापासून होतां येत असले तरी नवीन वर्षारंभी वर्गणीदार होणे उभयपक्षी सोयीचे असते, आम्हांला आशा आहे की, या एप्रिलपासून साईलीलेला अनेक नवीन वाचकांची वर्गणीदार या नात्याने जोड लाभेल. वार्षिक वर्गणी ट. ख. सह अवघी पांच रूपये आहे.

ज्या वर्गणीदारांचा वर्षारंभ एप्रिलपासून होतो त्यांनी मागील अंकीं विनंती केल्याप्रमाणे आपापली वर्गणी कृपा करून त्वरीत पाठवावी. पुन्हां आठवण करण्याची जरूरी राहूं नये.

दुसरी एक विनंती यावेळी करावीशीं वाटते. भक्तांना श्रीसाईबाबासंबंधीं वेळो-वेळी नाना प्रकारचे अनुभव येतात. ते त्यांनी कृपा करून स्वच्छ अक्षरांत कागदावर मार्जिन सोडून लिहून पाठवावे.

व्यवस्थापक—साईलीला

चला रे चला

चला चला रे चला चला त्या जाऊं शिरडीला ।
डोळे भरूनी पाहूं चला श्री साई-समर्थला ॥ धृ० ॥

साई-रूपे कृष्ण जन्मले
परब्रह्म तें इथे खेळले
क्षेत्र नवे शिरडीस निर्मिले
घेऊं दर्शन पावन-भूचैं, भावे वंदू तिला ! ॥ १ ॥

भक्त-जनांची माय-माउली
दौन-अनाथा हाची वाली
करी कृपेची सदा साउली
हरतिल भव-आपदा, शरण त्या जाऊं ईशाला ॥ २ ॥

—मधुकर घोलप, पुणे

कै. वाननराव ह. शिंदे

लिहिण्यास अत्यंत वाईट वाटतें कीं, आमच्या ‘साईलीला’ कचेरीच्या जाहिरात खात्याशीं निकट संबंध असलेले श्री. वामनराव शिंदे यांस शुक्रवार ता. ९ आगस्ट रोजीं हृदयविकाराचा झटका येऊन त्यांतच देवाशा झाली. त्यांच्या वयाची साठी उलटली असली तरी आपल्या जबाबदाऱ्या ते उत्साहपूर्वक सेवाभावाने शेवटपर्यंत पार पाडीत होते. आपल्या मराठा समाजाची त्यांनी अनन्यभावे सेवा केली. ते मराठा मंदिर लि. च्या कार्यकारी मंडळांत होते, त्याचप्रमाणे मराठा को. बँकेचे मॅनेजिंग डायरेक्टर या नात्याने आपले कर्तव्य चोख बजावीत होते. आपल्या हातून समाजसेवा घडावी हीच त्यांची भावना होती. साईबाबावर त्यांची निष्ठा होती व त्या निष्ठेमुळे ते साईलीलेसाठीं झटत असत. त्यांना लेखनाची आवड होती. प्रकाशित व अप्रकाशीत अशा आपल्या लेखांचा संग्रह प्रसिद्ध व्हावा अशी त्यांची फार इच्छा होती; परंतु ती फलदूप झालेली पहाण्याचैं भाग्य त्यांना लाभले नाहीं. त्यांच्या मार्गे तरी तो लेख संग्रह प्रसिद्ध व्हावा.

ईश्वर त्यांच्या आत्म्यास चिरशांति देवो.

शिरडी वृत्त

जानेवारी १९६२

या महिन्यांत भक्तांची शिर्डीस ये, जा, कमी प्रमाणांत प्रथम थोडी गर्दी असे पण शैवटीं बरीच गर्दी कमी होऊ लागली. कांहीं कलाकारानीं श्रीपुढें हजेरी दिली ती खालीलप्रमाणे.

कीर्तनः—सौ. इंदिराबाई देशपांडे, मिरज व सं. गवई मराठे यांनी ३ कीर्तने केली. मार्गशीर्ष वा। ११ ता. २६ जानेवारी पौष शु॥ ११ या दिवशीं.

गायनः—श्री. गणपतराव देवासकर, मुंबई, सौ. प्रभिलाबाई कुलकर्णी, पुणे, श्री. गोपाळराव आळतेकर, मिरज, श्री. काशिनाथबुवा जेजुरीकर, जेजुरी, श्री. ललित-किशोर देवकृष्ण जोशी, मुंबई, सौ. सुमतीबाई गोडबोले, पुणे, श्री. भक्तराज, इंदौर (मध्यप्रांत).

हामोनियमवादनः—श्री. शंकर रामकृष्ण चौरीकर नागपूर.

तबलावादनः—श्री. नारायणराव इंदूरकर दादर, मुंबई. श्री. व्यंकटेश देशपांडे, मिरज.

संगीत भजनः—याहीर साबळे आणि पार्टी महाराष्ट्र (कलापथक). श्रीदत्त भजनी मंडळ, चांदेकसारे, धोडीबुवा प्रमुख.

बँड पधकः—श्रीकृष्ण बँड पथक मुंबई.

ता. २६ जानेवारी:- (गणराज्यदिन) निमित्त श्रीचे समाधी मंदिरावर मे. रिसिव्हरसाहेब (श्रीसाईसंस्थान शिर्डी) यांचे हस्ते घ्यजवंदन, मुलांना खाऊ पेढे वाटण्यांत आले. रात्री विजेन्या दिव्यांची रोषणाई. भजन, गायन, कीर्तन असा कार्यक्रम झाला.

संस्थेचे हायस्कूलः—या दिवशीं संस्थानचे मालकीचे हायस्कूल इमारतीत श्रीसाईबाबांचे छवीची स्थापना, पूजा-अर्चा (श्रीसाईनाथ माध्यमिक विद्यालय) हेडमास्तर यांचे हस्ते. तरेच साई संस्थानमार्फत हायस्कूलला हामोनियम हातपेटी तबला डग्गा, समया (पितळी) होत, समयाची घरें दोन, २ घंटा, पितळी उदपान एक, उद्ब्रती स्टॅंड, पेचकचा हार, मोर पिसें पंखा एक अशा वस्तु देण्यांत आल्या.

थोरामोठ्यांच्या भेटीः—माननीय यशवंतराव चव्हाण, मुख्यमंत्री [महाराष्ट्र राज्य], श्री. स. ल. चिलम [सभापति].

हवापाणीः—कडाक्याची थंडी पडत असे.

संस्थानने अंगिकारलेलीं कामें :— २४ बेडचे हॉस्पिटल व २० नवीन सोल्या, हॉस्पिटलमध्ये सर्जरी पैथोलॉजी, मॅट्रनिटी व रोडिओलॉजी विभागाची व्यवस्था करण्यांत भाली असून एकूण दोन्ही इमारतीस २ लक्ष ६५ हजार रुपये खर्च येणार आहे. तरी श्रीसाईभक्तांनी वरील कामाकरितां मुक्तहस्ताने देणगी घावी अशी विनंती आहे.

प्रेस अँकटनुसार सादर करावयाची माहिती

तत्त्वा क्रमांक ४

श्री साईलीला

मालकी व तत्संबंधीं इतर तपशील

१ प्रकाशन स्थळ : 'साई निकेतन,' डॉ. आंबेडकर रोड खोदादाद सर्कलजवळ, प्लॅट नं. ८०४ बी. दादर, मुंबई १४.

२ प्रकाशनाचे नांव : मासिक.

३ मुद्रकाचे नांव : शरद कृष्णाजी सापळे.

राष्ट्रीयत्व : भारतीय.

पत्ता : रुक्मणी निवास, मोरबाग रोड, दादर, मुंबई १४.

४ प्रकाशकाचे नांव : गो. वि. क्षीरसागर (रिसीव्हर)

राष्ट्रीयत्व : भारतीय.

पत्ता : 'साई निकेतन', डॉ. आंबेडकर रोड, खोदादाद सर्कल जवळ.

प्लॅट नं. ८०४ बी, दादर, मुंबई १४.

५ संपादकाचे नांव : गो. वि. क्षीरसागर (रिसीव्हर)

राष्ट्रीयत्व : } वरीलप्रमाणे.

पत्ता : } वरीलप्रमाणे.

६ पत्राची मालकी : श्रीसाईबाबा शिरडी संस्थान.

व्यवस्थापक रिसीव्हर—गो. वि. क्षीरसागर.

पत्ता : वरीलप्रमाणे.

मी गो. वि. क्षीरसागर असै जाहीर करतों की, वर दिलेला तपशील माझ्या माहितीप्रमाणे खरा आहे.

प्रकाशकाची सही—

गो. वि. क्षीरसागर

प्रकाशक

श्रीसार्विवाचा शिरडी संस्थानांत विक्रीकरितां असलेलीं पुस्तके

	किंमत रु. न.पै.
(१) श्रीसार्विसच्चरित (मराठी)	७.००
(२) श्रीसार्विसच्चरित (हिंदी)	४.५०
(३) श्रीसार्विसच्चरित (इंग्रजी)	४.००
(४) श्रीसार्विसच्चरित (गुजराथी)	३.७५
(५) श्रीसार्विसच्चरित (कानडी)	३.००
(६) श्रीसार्वनाथ - स्तवनमंजरी	०.१२
(७) दासगण्यकृत (४ अध्याय)	०.५०
(८) सगुणोपासना	०.२५
(९) प्रबालकृत सार्विवाचा शिरडी (इंग्रजी)	१.००
(१०) श्रीसार्विलीलामृत	२.००
(११) हिंदी सार्विलीलामृत	२.५०
(१२) श्रीसार्विसुमनांजलि	०.०६
(१३) कीर्तनपंचक	१.५०
(१४) शीलधी	०.७५
(१५) सार्विवाचा अवतार व कार्य	२.००
(१६) श्रीसार्विगीतांजली	०.१२
(१७) रुद्राध्याय (११ वा)	०.१२
(१८) श्री दासगण्यकृत सार्विवाचांचे ४ अध्याय	०.५०
(१९) सगुणोपासना (गुजराथी)	०.२५

(पोस्टेज निराळे)

वरील पुस्तकांकरितां खालील पत्त्यावर लिहावें.

१. सरकारकून, श्रीसार्विवाचा संस्थान, पोष-शिरडी, जि. अहमदनगर.
२. मुंबई ऑफिस, सार्व निकेतन, प्लॉट नं. ८०४ वी, डॉ. आंबेडकर रोड,
दादर, मुंबई १४.